

# Međunarodne izložbe i sajmovi 1851. - 1915.: tehnološki razvoj i diplomacija

---

**Romolić, Tomislav**

**Master's thesis / Diplomski rad**

**2022**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:004255>

*Rights / Prava:* [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2025-02-02**



*Repository / Repozitorij:*

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Sveučilišni diplomski dvopredmetni studij povijesti i engleskog jezika i  
književnosti

Tomislav Romolić

**Međunarodne izložbe i sajmovi 1851. – 1915.: tehnološki razvoj i  
diplomacija**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2022.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku  
Filozofski fakultet Osijek  
Odsjek za povijest  
Sveučilišni diplomski dvopredmetni studij povijesti i engleskog jezika i  
književnosti

Tomislav Romolić

**Međunarodne izložbe i sajmovi 1851. – 1915.: tehnološki razvoj i  
diplomacija**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena  
povijest

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2022

## IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 8. rujna 2022. godine



0122224437

Ime i prezime studenta, JMBAG

## Sažetak

Ovaj rad bavi se ciljanom analizom svjetskih izložbi održanih u razdoblju između 1851. i 1915. godine, fokusirajući se na diplomatske i tehnološke elemente tih događaja. Na početku rada definiraju se ključni pojmovi, te se objašnjavaju parametri po kojima je odabrano ukupno šest svjetskih izložbi koje su održane u prethodno navedenom razdoblju, a koje su glavni fokus ovog istraživačkog rada. Zatim slijedi središnji dio u kojem je kronološkim redom po jedno veliko poglavlje posvećeno svakoj od tih šest svjetskih izložbi. Navedene izložbe prvo su stavljene u kontekst povijesnih procesa i događaja koji su se odvijali prije, za vrijeme i poslije njih. Nakon što se navedu razlozi zbog kojeg je uopće došlo do organizacije takvih događaja, djelomično se istražuje kako su same izložbe planirane. Analiza najvažnijih događaja i eksponata, s posebnim fokusom na izloženu tehnologiju i diplomaciju koja je obilježila izložbe, čini ključan dio svakog poglavlja. U konačnici se procjenjuje uspješnost izložbi, do čega se dolazi analizom realizacije ciljeva koje su si postavili organizatori, promatrajući koliki trag je izložba ostavila u povijesti.

Ključne riječi: svjetska izložba, diplomacija, tehnologija, napredak, 19. stoljeće, izlagači

## Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Preteče svjetskih izložbi i njihova kategorizacija.....	7
3. Velika izložba u Londonu 1851. ....	10
3.1 Strani izlagači.....	14
3.2 Ocjena izložbe.....	17
4. Izložba stoljetnice u Philadelphiji 1876. ....	20
5. <i>Exposition Universelle</i> u Parizu 1889. ....	26
5.1 Stranci i egzotične izložbe.....	30
5.2 Diplomatski „Divlji zapad“ ....	32
6. Kolumbijska izložba u Chicagu 1893. ....	36
6.1 Čikaški „Bijeli grad“ i <i>Midway Plaisance</i> .....	38
6.2 Analiza izložbe.....	41
7. Izložba kupovine Louisiane u St. Louisu 1904. ....	42
7.1 <i>The Pike</i> i „žive“ izložbe.....	42
7.2 Tehnološka čuda novog doba.....	45
8. Pacifičko – panamska izložba u San Franciscu 1915. ....	46
8.1 Poljuljani odnosi sa Japanom i Kinom.....	49
8.2 Geopolitika, tehnologija i završna analiza.....	51
9. Zaključak.....	54
Popis literature.....	55
Prilozi.....	57

## 1. Uvod

Sajmovi i izložbe dobro su poznati dio naše svakodnevnice. Organiziranje različitih sajмова, izložbi i sličnih događaja seže daleko u povijest. Takvi događaji mogu vrlo često poslužiti kao odlični uvidi u „duh vremena“ određenog povijesnog razdoblja, što ih čini odličnim izvorom za istraživače iz brojnih društvenih i humanističkih znanosti, posebice za povijesna istraživanja. Ipak, analiziranje sajмова i izložbi više je privuklo istraživanja u znanstvenim područjima poput sociologije, antropologije i etnologije. Međutim, osim socioloških elemenata takvih događaja, povjesničarima mogu biti korisni i za istraživanje tehnoloških i diplomatskih (ne)uspjeha kojima su te izložbe obilovale. To se posebno odnosi na tzv. svjetske izložbe (eng. *World Exposition*, franc. *Exposition Unvierselle*) koje su pokrenute sredinom 19. stoljeća, a u ponešto izmjenjenom formatu postoje i danas.

Odnosi između domaćih i gostujućih izložbi, raspored i izgled samih paviljona, ciljevi organizatora, te diplomatske polemike u pozadini samog događaja, samo su neki od mnogobrojnih čimbenika koji će se istražiti proučavanjem svjetskih izložbi u ovom radu. Osim što nam pružaju „vremensku kapsulu“ jednog razdoblja, iz njih također možemo proučavati razmišljanja suvremenika o sadašnjosti i budućnosti, te kako se ta slika s vremenom mijenjala. S obzirom na veliku količinu materijala koja se dotiče povijesti svjetskih izložbi, ovaj rad će se pokriti samo djelomičnu povijesti svjetskih izložbi, fokusirajući se na nekoliko ključnih elemenata. Stoga će fokus ovog rada biti okrenut pretežito prema tehnološkim i diplomatskim aspektima nekolicine najvećih svjetskih izložbi, počevši od Velike izložbe u Londonu 1851. godine, sve do Panamsko-pacifičke izložbe u San Franciscu 1915. godine.

Prije dubljeg ulaska u analizu samih izložbi bit će potrebno izložiti sve potrebne definicije i parametre koji su relevantni za ovaj rad. Na početku svakog poglavlja koje će se baviti određenom svjetskom izložbom, analizirat će se organizacijska pozadina tog događaja, kako bi se dao dodatni kontekst specifičnim tehnološkim i diplomatskim karakteristikama te izložbe. U ovome radu analizirati će se međudržavni odnosi prije i tijekom svjetskih izložbi, eksponate kolonijalnih kultura i proizvoda iz svijeta tehnologije. Konačno, važno će biti istaknuti i kako je u 19. stoljeću zamišljen sveopći ljudski napredak, te kako je ta filozofija imala utjecaja na dizajn i izgled svjetskih izložbi. Velika većina materijala i literature koja će se koristiti u ovom radu je na engleskom jeziku, s obzirom na to da za navedenu temu postoji vrlo malo literature na hrvatskom jeziku.

## 2. Preteče svjetskih izložbi i njihova kategorizacija

Prije samog uvida u povijest prethodno navedenih šest svjetskih izložbi, potrebno je utvrditi određene definicije vezane uz navedenu temu rada. Stoga je prvo potrebno napraviti razliku između pojmova „sajam“ i „izložba“. Moderna definicija riječi „sajam“ prema *Hrvatskoj enciklopediji* glasi: „Specijalizirana tržišna ustanova koja priređuje gospodarske izložbe komercijalne i industrijske robe te usluga“. Riječ „izložba“ pak spada u podvrstu sajмова, na kojem se uobičajeno izlažu specijalizirani proizvodi.<sup>1</sup>

Što se tiče porijekla riječi *sajam* u engleskom jeziku (*fair*), ona vrlo vjerojatno dolazi iz latinskog jezika, točnije od riječi *feria/feriae*, što se prevodi kao blagdan/sveti dan.<sup>2</sup> Osim što ova činjenica ukazuje na dalekosežnu povijest sajмова, ona također ukazuje na to da su sajmovi i izložbe bili uobičajeni dio religijskih proslava. To je posebice vidljivo tijekom srednjeg vijeka, kada su sajmovi i izložbe bili uobičajeni dio velikih kršćanskih blagdana. Vizura jednog srednjovjekovnog sajma ili izložbe na nekakvom seoskom ili gradskom trgu duboko je ukorijenjena u pretpostavke o izgledu svakodnevnog života u europskom srednjem vijeku. Trgovci bi dolazili iz različitih sela, gradova, regija, pa čak i država kako bi kupovali ili prodavali različite proizvode i namirnice.

Ipak, takve vrste sajмова i izložbi jednostavno se ne mogu smatrati direktnim prethodnicima međunarodnih sajмова druge polovice 19. i početka 20. stoljeća kakvima će se ovaj rad baviti. Direktnije porijeklo takvih vrsta sajмова i izložbi pronalazimo tek krajem 18. stoljeća u politički nestabilnoj Francuskoj. Naime, nakon Francuske revolucije 1789. godine, nova republikanska vlast je odlučila stvoriti nove običaje koji bi joj pomogli lakše učvrstiti svoj legitimitet. Između ostaloga, organizirani su novi festivali koji su trebali poslužiti kao proslava uspostavljanja nove vlasti, odnosno rušenja starog poretka i uspostavljanja nove, „racionalne“ republike. Prvih nekoliko godina republikanske vlasti su uglavnom provodile manje proslave sa različitim tematikama. Tako se u prvim godinama mlade Republike organizirao Festival Zakona (1792.), Festival Zajedništva (1793.), Festival Vrhovnog Bića (1794.), itd. Nakon uspjeha izložbe organizirane 1797., francuski ministar unutarnjih poslova Francois de

---

<sup>1</sup> „Sajam“, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 23. III. 2022 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54097>

<sup>2</sup> „fair (adj.)“, Online Etymology Dictionary, pristup ostvaren 23. III. 2022 <https://www.etymonline.com/word/fair>



Neufchateau odlučio je proširiti taj koncept, te je isplanirao izgradnju privremenih objekata na Champ de Marsu, u to vrijeme još uvijek netaknutom dijelu Pariza.<sup>3</sup> (Greenhalgh 4)

Godine 1798. na red je konačno došao i festival koji je trebao biti posvećen francuskoj industriji. Nastao je na prijedlog François de Neufchâteaua, francuskog ministra unutarnjih poslova koji je naveo potrebu za održavanjem izložbe „Francuskih industrijskih proizvoda“ (franc. *Exposition des produits de l'industrie française*).<sup>4</sup> Ukupno 110 industrijalaca i izumitelja nalazilo se u svečanoj procesiji koja se organizirala povodom otvaranja navedenog festivala, a u kojoj se također nalazilo političko vodstvo i vojska. Simbolika takve procesije bila je jasna – republikanske vlasti vidjele su industrijalce kao vrlo važan dio vojne moći novonastale države. Nakon procesije, proizvodi svih industrijalaca i izumitelja su izloženi za cjelokupno građanstvo, te su podijeljene nagrade za najbolje izložene proizvode i izume. Bio je to prvi od ukupno 11 nacionalnih izložbi industrije koji će biti organizirani do 1849. godine: po tri za vrijeme Napoleonske vlasti, Burbonske restauracije i Srpanske monarhije, te još jedan za vrijeme Druge Francuske Republike, koji je bio i posljednji takav sajam. Upravo je ovaj zadnji postao direktna inspiracija za buduću Veliku izložbu u Londonu koja se održala dvije godine kasnije. Tadašnji britanski državni službenik Henry Cole, i jedan od budućih organizatora Velike izložbe u Londonu 1851. posjetio je navedenu parišku izložbu. Izložbu je posjetilo i nekoliko drugih Britanaca koji su tražili pozitivne i negativne strane pariških izložbi. Dok je većina bila impresionirana viđenim, složili su se kako London može ostvariti nešto „puno veličanstvenije, sa doprinosom svake države“.<sup>5</sup> Time je započela realizacija prve izložbe na međunarodnoj razini o kojoj će se više govoriti u narednom poglavlju.

Prije detaljne analize prvih takvih izložbi u ovom radu, treba utvrditi što čini i kako se definira svjetska (međunarodna) izložba. U prvih nekoliko desetljeća otkako su se regularno počele organizirati svjetske izložbe, nije postojalo nikakvo međunarodno tijelo koje je moglo određivati pravila vezana uz njihovu organizaciju. Godine 1928. u Parizu su se sastali predstavnici 92 države koji su potpisali „Konvenciju o međunarodnim izložbama“ koja je bila sastavljena tako da se sve buduće izložbe ne bi mogle manipulirati u političke ili komercijalne

---

<sup>3</sup> Paul Greenhalgh, *Ephemeral Vistas: Expositions Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs: 1851 – 1939* (Manchester: Manchester University Press, 1988), 4.

<sup>4</sup> Arthur Chandler, *L'Exposition publique des produits de l'industrie française: Paris, 1798*, pristup ostvaren 29. III. 2022., <http://www.arthurchandler.com/1798-exposition>

<sup>5</sup> Johnatan Shears, *The Great Exhibition, 1851: A Sourcebook* (Manchester: Manchester University Press, 2017), 15.

svrhe. Konvencija je dala i uvjete kojima bi određeni sajam dobio pridjev „svjetski“. Tako su svjetske izložbe bile one:

„na koje su kroz diplomatske kanale pozvane strane države, koje nisu održavane periodično, kojima je glavna namjera bila demonstrirati napredak različitih država u jednoj ili više grana proizvodnje, te koje pri ulasku ne prave razliku između posjetitelja i kupaca (...) Bilo koja međunarodna izložba neće trajati duže od 6 mjeseci“.<sup>6</sup>

Postojala su i brojna druga pravila koje je navedena konvencija pokušala regulirati (primjerice utvrđivanje dopuštenog vremenskog razmaka između organiziranja istih vrsta izložbi), ali je u prvim godinama vrlo često bila ignorirana, s obzirom da nije bila vezana uz nikakav međunarodni zakon.<sup>7</sup> Ured za međunarodne izložbe (franc. *Bureau International des Expositions*, dalje BIE) koji je osim kodifikacije pravila za organiziranje svjetskih izložbi, te uspostavljanja njihove kategorizacije, također je odlučivao o gradovima domaćinima za naredne izložbe. Svjetske izložbe koje su prethodile nastanku BIE-a, a koje su ispunjavale standarde koje je komisija odredila, postavljene su u novostvorenu kategoriju „Svjetske/međunarodne izložbe“ (eng. *Universal Exposition*, franc. *Exposition Universelle*). Prva svjetska izložba koja je odgovarala navedenoj kategoriji bila je Velika izložba u Londonu održana 1851. godine, a posljednja održana prije 1928. koja se mogla tako kategorizirati bila je Pacifičko-panamska izložba u San Franciscu 1915. godine. U razdoblju prije 1928. godine ukupno je izabrano dvadeset izložbi koje su kategorizirane kao svjetske izložbe.

Očekivano, tako veliki događaji zaobišli su hrvatske prostore, ali ne i čitavu Austro-Ugarsku Monarhiju, s obzirom da je Beč 1876. godine bio domaćinom jedne od kasnije priznatih svjetskih izložbi. Relevantnija za hrvatsku povijest bila je budimpeštanska Milenijska izložba održana 1896. godine. Iako iznimno bitna za mađarsku povijest, navedena izložba nije ispunjavala uvjete da bude kategorizirana kao svjetska izložba. Hrvatski predstavnici su sudjelovali na navedenoj izložbi, ali s obzirom da je tada na vlasti bio kontroverzni Károly Khuen-Héderváry, javnost je bila podijeljena o važnosti tog događaja za Hrvatsku. Dok su *Narodne novine* obilno pisale o sudjelovanju hrvatskih predstavnika na izložbi, oporbeni časopis *Obzor* proglasio je svečanost u Budimpešti kao „čisto magjarsku“.<sup>8</sup> Izložbe poput te bile su mnogobrojne u svijetu u ovom periodu, ali nisu postigle grandioznost većine svjetskih izložbi. Čak je i među dvadeset svjetskih izložbi koje su se nalazile u prethodno navedenoj

---

<sup>6</sup> Greenhalgh, *Ephemeral Vistas*, 15-16.

<sup>7</sup> Isto, 16.

<sup>8</sup> Dinko Šokčević, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006), 176.

kategoriji postojala značajna razlika u utjecaju i uspješnosti koju su postigle, te ostavštini koju su ostavile. Ono što je većina njih imala zajedničko, bio je pokušaj da se kroz izložbu raznih izuma, materijala, proizvoda, pa čak i ljudi pokaže civilizacijski napredak koji je ostvaren u odnosu na neku određenu točku u prošlosti. Razumljivo, koncept ljudskog napretka u drugoj polovici 19. stoljeća bio je poiman znatno drugačije nego danas. Prije događaja i procesa u 20. stoljeću koji su potpuno slomili vjerovanje u linearni povijesni, socijalni i tehnološki razvoj čovječanstva, dominiralo je idealističko shvaćanje o vječnom civilizacijskom usponu. Mnoge države Zapada stoga su iskoristile svjetske izložbe kako bi promovirale svoj gospodarski i „moralni“ rast. Taj „moralni“ rast temeljio se na univerzalnim idealima koji su stvoreni na Zapadu, ali za koje se vjerovalo da može pomoći svakoj naciji u usponu. Razvoj evolucijske biologije uskoro je doveo i do stapanja ideja o napretku sa evolucijskim procesima.<sup>9</sup> To je dovelo do određenih promjena u dizajnu paviljona i eksponata na svjetskim izložbama, a koje će biti detaljnije analizirane u kasnijim poglavljima.

Kako bi ovaj rad kvalitetno analizirao utjecaj diplomacije i tehnološkog razvoja na svjetskih izložbama u periodu između 1851. i 1915. godine, posebno je izdvojeno šest od dvadeset svjetskih izložbi. Tih šest izložbi izdvajaju se po tome što su ostvarile značajniji povijesni, društveni, tehnološki i diplomatski utjecaj od preostalih svjetskih izložbi u navedenom periodu, te će zato biti pobliže analizirani u ovom radu. To su kronološkim redom: Velika izložba u Londonu 1851., Izložba stogodišnjice u Philadelphiji 1876., *Exposition Universelle* u Parizu 1889., Kolumbijska izložba 1893. u Chicagu, Izložba kupovine Louisiane 1904. u St. Louisu i Panamsko-pacifička izložba 1915. u San Franciscu.

### **3. Velika izložba u Londonu 1851.**

Kako je uopće došlo do ideje o organiziranju Velike svjetske izložbe? Sama potreba za takvom izložbom pokazala je prije svega velike promjene u britanskom društvu 19. stoljeća. Industrijalizacija je do sredine 19. stoljeća masovno promijenila ekonomiju i društvo Velike Britanije, a organiziranje nekakve izložbe gdje bi se sve to moglo vizualizirati, bio bi odličan pokazatelj tih promjena. Poznavajući proces industrijalizacije britanskog otoka u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, vrlo je lako zaključiti zašto je ideja o organizaciji jedne takve izložbe prvotno nastala upravo u Velikoj Britaniji. Radilo se o državi koja je prednjačila pred kontinentalnom Europom u industrijsko-tehnološkom razvoju, te je bila plodno tlo za širenje komercijalnih ideja kakva je bila organizacija međunarodne izložbe. Činjenica da je

---

<sup>9</sup> Leonard Krieger, "The Idea of Progress." *The Review of Metaphysics* 4 (1951), 485.

njihov najveći konkurent, povijesni neprijatelj i najbliži susjed Francuska već organizirala takve izložbe (iako na manjoj, nacionalnoj razini), potaknula je Britance na sličan pothvat, ali takav koji bi zasjenio dotada održane industrijske izložbe u Parizu. Naravno, pridjev „međunarodni“ imao je drugačije značenje sredinom 19. stoljeća, ali ipak se radilo o događaju u kojem je trebalo sudjelovati iznimno veliki broj država.

Osim prethodno spomenutog Henryja Colea, jedna od ključnih i najpoznatijih osoba koji su pokazali interes za organizacijom takvog jednog događaja bio je Princ Albert od Sachscoburga i Gote, muž britanske kraljice Viktorije. Nekoliko godina prije same izložbe, točnije 1844. godine, princ Albert je postao predsjednik tzv. „Društva za podupiranje umjetnosti, proizvoda i trgovine“ (eng. *Society for Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce*). Iste godine je Francis Whishaw, tajnik navedene organizacije, ponovno pokrenuo organizaciju godišnjih izložbi na kojima su se izlagali „korisni“ izumi. Dok je u prvoj godini posjet izložbi bio skroman (svega 150 ljudi je prisustvovalo), do 1847. godine broj posjetitelja skočio je na 20 000, a kroz izložbu održanu 1849. godine prošlo je čak 100 000 posjetitelja.<sup>10</sup>

Cole, koji je već i prije organiziranja Velike izložbe bio poznat u svijetu kao izumitelj komercijalno tiskanih božićnih čestitki, neko je vrijeme pokušavao uvjeriti princa Alberta u isplativost organiziranja nekakvog sajma, izložbe ili konvencije na nacionalnoj ili čak međunarodnoj razini. Cole je stoga sa nekolicinom drugih entuzijasta održao sastanak sa princom Albertom 30. lipnja 1849. godine. Vjeruje se kako je upravo na navedenom sastanku službeno dogovoreno organiziranje Velike izložbe 1851. godine, ili kako je službeno nazvana „Izložba industrije svih naroda“ (eng. *Exhibition of the Industry of all Nations*).<sup>11</sup> S obzirom da je planirana izložba trebala biti najambiciozniji projekt svog vremena, trebalo je prijeći preko nekoliko prepreka prije organiziranja same izložbe. Problemi su postojali oko samog koncepta i ciljeva koje bi si trebali postaviti organizatori izložbe. Uz to, trebalo je uvjeriti i širu javnosti da će navedeni događaj biti isplativ i da će izlagači od njega imati velike financijske koristi. Naravno, ugled Ujedinjenog Kraljevstva u svijetu također je mogao doći pod pitanje za vrijeme ovakve manifestacije, zbog čega ju je trebalo ozbiljno isplanirati. Nakon što je organiziranje svjetske izložbe dobilo službeni „blagoslov“ od princa Alberta, u siječnju 1850. osnovana je Kraljevska komisija koja je trebala poslužiti kao glavno organizacijsko tijelo buduće izložbe. Koje ciljeve su si organizatori onda postavili? Sam princ Albert pokušao je sažeti cilj izložbe u

---

<sup>10</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 13.

<sup>11</sup> Isto, 13.

svom govoru upućenom poduzetnicima i industrijalcima u ožujku 1850., pokušavajući dobiti njihovu financijsku potporu:

„Gospodo – izložba 1851. godine će nam dati istinski ispit i bit će živi pokazatelj točke razvoja do kojeg je čitavo čovječanstvo došlo u ovom velikom zadatku, kao i novu početnu točku od koje će sve nacije moći usmjeriti svoje daljne napore.“<sup>12</sup>

Ipak, ideja o organiziranju izložbe međunarodnog karaktera kod mnogih nije dočekan sa pretjeranim veseljem. Dio torijevaca<sup>13</sup>, konzervativnih novina, te visokopozicioniranih svećenika unutar Anglikanske crkve kritiziralo je viziju koju su imali princ Albert i Cole. Kritike su varirale od toga da bi preveliki broj stranaca nahrupilo u London (i time potencijalno donijeli sa sobom kriminal i bolesti), sve do same lokacije (Hyde Park) koja je bila predložena za izložbu.<sup>14</sup> Jedna od kritika bila je i političke prirode. Tako je britanski ambasador u Parizu u pismu upozorio ministra vanjskih poslova Lorda Palmerstona o potencijalnim planiranim aktivnostima francuskih socijalista i radikala tijekom Velike izložbe, odnosno o potencijalnom utjecaju koji mogu širiti među „promiskuitetnom okupljanju stranaca“ koji će se uskoro naći u Engleskoj.<sup>15</sup>

Planirana glavna zgrada izložbe također je predstavljala jedan od problema organizatorima. Trebala je to biti dojmjljiva zgrada koja bi pod svojim krovom udomaćila razne proizvode, materijale, strojeve i sve ostale onodobne industrijske pothvate iz cijelog svijeta. U konačnici je izabrana tzv. „Kristalna palača“ (eng. *Crystal Palace*) Josepha Paxtona. Ova velika staklena zgrada građena je pretežito montažnim materijalima. Tako je Crystal Palace sam po sebi bio primjer benefita kojeg donosi masovna proizvodnja.<sup>16</sup> Sa svojih 90 000 m<sup>2</sup>, te sa preko pola kilometara dužine i 120 metara širine, radilo se o najvećem zatvorenom prostoru u svoje doba.<sup>17</sup>

Izložbu je svečano otvorila kraljica Viktorija 1. svibnja 1851. godine. Oko 30 000 ljudi pušteno je unutra prvi dan kako bi svjedočili kraljičinom govoru. S obzirom na ulogu koju je njezin muž odigrao u realizaciji ovog projekta, bio je ovo značajan dan i za kraljevsku obitelj koja je upravo taj dan slavila i prvi rođendan malog princa Arthura, sedmog djeteta u kraljevskoj

---

<sup>12</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 32. – 33.

<sup>13</sup> Pripadnici stranke Torijevaca (eng. *Tories*), koji su od druge polovice 19. stoljeća službeno postali Konzervativna stranka, ali su zadržali stari nadimak za pripadnike svoje stranke.

<sup>14</sup> Isto, 34.

<sup>15</sup> Isto, 86.

<sup>16</sup> Isto, 57.

<sup>17</sup> Isto, 43

obitelji. Sama izložba bila je podijeljena na dva dijela – istočni dio zgrade bio je namijenjen stranim izlagačima, dok je zapadno krilo zgrade pripadalo britanskim proizvodima koji su bili podijeljeni u čak 30 različitih kategorija.<sup>18</sup> Oko 14 000 izlagača i 100 000 artikala nalazili su se pod krovom masivnog Crystal Palacea.<sup>19</sup> Prodaja unutar same zgrade bila je zabranjena, te su posjetitelji bili ograničeni isključivo na razgledavanje izloženih proizvoda. U zatvorenom prostoru zgrade gotovo svaki posjetitelj sigurno je prošao pored tzv. Oslerove fontane, impresivne kristalne fontane koja je dominirala središnjim dijelom zgrade, te koja je brojnim posjetiteljima služila kao orijentacijska točka ili kao mjesto susreta.

Osim iskazane želje za većom međunarodnom suradnjom, možda i najoptimističniji i najteži cilj Velike izložbe bila je promocija ideje o miru među narodima. Međutim, unatoč javnom isticanju ovog plemenitog cilja, na izložbi je postojao određeni kontrast između navodne promocije takvih vrijednosti i onoga što se zapravo moglo vidjeti na samoj izložbi. Tako je izloženo oružje bilo primjetan dio Velike izložbe, unatoč molbama koje su organizatorima nekoliko mjeseci prije otvaranja izložbe slale organizacije poput Londonskog mirovnog društva (eng. *London Peace Society*). Posjetitelji su prolazili pored velikog broja oružja i brojnih drugih proizvoda potrebnih za rat, uključujući i najnovije izume onodobnog vojnog inženjstva za efikasnije vođenje rata.<sup>20</sup> Ta činjenica svakako je donekle narušila viziju Velike izložbe kao mirovnog skupa okrenutog isključivo prema napretku svih naroda.

Kao što su najraniji festivali Prve Francuske Republike i kasnije pariške industrijske izložbe imale određenu ulogu u jačanju osjećaja pripadnosti među posjetiteljima i sudionicima, tako je i Velika izložba bila odlična šansa za Britance da „reklamiraju“ svoju državu ne samo kao industrijski i tehnološki naprednu državu, nego i kao svjetionik slobode i mira. Britanska javnost očekivano je favorizirala svoje ekonomske, tehnološke i diplomatske uspjehe. Slika „slobodne Britanije“ poslužila je i kao kritika upućena Sjedinjenim Američkim Državama (dalje: SAD) gdje su milijuni ljudi još uvijek živjeli kao robovi, nasuprot Britaniji koja je još 1807. ukinula trgovinu robljem na području cijelog Carstva (dok je 1833. i sam čin posjedovanja robova stavljen izvan zakona).<sup>21</sup> Brojne osobe koje su doprinijele britanskoj povijesti također su barem simbolički pronašle svoje mjesto na ovoj izložbi. Uz poprsja Shakespearea, admirala Nelsona, vojvode od Wellingtona, Issaca Newtona, Elizabete I.,

---

<sup>18</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 57.

<sup>19</sup> Norman Bolotin, *Chicago's Grand Midway: A Walk Around the World at the Colombian Exposition*, (Chicago: University of Illinois Press, 2017), 2-3.

<sup>20</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 120. – 121.

<sup>21</sup> Isto, 80.

Olivera Crowella i brojnih drugih, ta izložba je unatoč svom međunarodnom karakteru ponosno isticala britansku povijest.<sup>22</sup>

Velikom izložbom stvoren je novi model za prikazivanje ekonomske i diplomatske moći jedne države. Upravo zahvaljujući Velikoj izložbi, uspjesi britanske krune mogli su biti prikazani i pripadnicima srednjih i viših klasa. Osim toga, Joel Mokyr navodi da „velika izložba u Crystal Palaceu 1851. godine označava krunidbeni uspjeh stoljetnog tehnološkog i ekonomskog napretka, ali i rastuće integracije i suradnji naprednih ekonomija.“<sup>23</sup> Revolucionarizian je jedan koncept koji je postojao od kraja 18. stoljeća, te je doveden na jednu potpuno novu razinu. Veće i manje europske sile pokušat će ga simulirati u sljedećim desetljećima, sa različitom količinom uspjeha.



Prilog 1. Slikovni prikaz Crystal Palacea u Hyde Parku iz 1851. godine

### 3.1 Strani izlagači

Osim promoviranja vlastite države, jedna od svrha organiziranja Velike izložbe bila je i želja za stvaranjem pogodne lokacije na kojoj bi se kroz „prijateljsko“ nadmetanje mogla usporediti industrijska, kulturalna i tehnološka snaga domaćina sa gostujućim izlagačima. Međutim, zbog brojnih logističkih problema s dopremanjem svoje robe, strani izlagači su odmah u početku bili u nejednakom položaju sa domaćim izlagačima. Kada bi i uspjeli nekako dospjeti u Crystal Palace, strani proizvodi su bili smješteni u već spomenutom istočnom krilu Crystal Palacea, te nisu bili dijelom komplicirane kategorizacije koju su organizatori izložbe

---

<sup>22</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 81.

<sup>23</sup> Joel Mokyr, *The Enlightened Economy: Britain and the Industrial Revolution 1700 – 1850*, (London: Penguin Group, 2009), 821.

stvorili za domaće izlagače. Unatoč svemu navedenom, druge države su ipak imale što pokazati. Što je onda jedan posjetitelj mogao točno vidjeti ako je odlučio posjetiti istočno krilo Crystal Palacea? Primjerice, izlagači iz SAD-a hvalili su se svojim naprednim poljoprivrednim strojevima (koji su simbolično predstavljali američki istraživački duh), osmanski izlagači predstavili su svoju državu izgradnjom modela jednog tipičnog lučkog bazara, dok su svileni proizvodi bili jedan od glavnih aduta kineskih izlagača. Francuska je od svih stranih država najviše doprinijela izložbi, te je predstavila brojne proizvode koji su uspjeli nadmašiti jeftinu i masovno izrađenu robu kakva je bila tipična za englesku proizvodnju.<sup>24</sup> Francuski pisac Jules Janin bio je impresioniran Crystal Palaceom, te samom idejom svjetske izložbe. Poput engleskih medija, Janin je također izdvojio važnost međunarodne suradnje i mira među narodima. Sličnu kvalitetu imala je i roba iz Indije, koja je posjetiteljima bila „najegzotičnija“ od svih izlagača, unatoč činjenici kako je većina „indijskih“ proizvoda izradila britanska Istočnoindijska kompanija. Među najprivlačnijim atrakcijama vrijedi izdvojiti tzv. *howdah* – kičasto izrađenu jahačku opremu za slonove ili poznati *Koh-i-Noor* dijamant koji je bio u vlasništvu kraljice Viktorije. Ipak, unatoč velikim očekivanjima publike, dijamant je bio loše odrezan, te je jedan posjetitelj iskomentirao kako navedeni dijamant izgleda „kao komad stakla“.<sup>25</sup>

Dok su Francuzi poput Janina gledali na plementije ciljeve izložbe, izlagači iz SAD-a su izložbu vidjeli uglavnom kao priliku za reklamiranje svojih proizvoda. Tako u izvještaju za jedan američki medij član izložbene komisije iz SAD-a navodi popis američkih izuma koji bi poboljšali postojeće europske proizvode i način same proizvodnje.<sup>26</sup> Američki izlagači predstavljali su određenu iznimku, s obzirom da su bili jedini strani predstavnici na Velikoj izložbi bez gotovo ikakve financijske potpore vlastite vlade. Brojni privatnici ipak su vidjeli vrline u preookeanskom putovanju kako bi predstavili svoje proizvode širem europskom tržištu. Iako im nije pružena direktna financijska pomoć, američki Kongres je u konačnici dao na raspolaganje brodove za prijevoz robe do Engleske. Međutim, došavši tamo, izlagači su se našli u situaciji da nemaju novca za istovar i prijevoz svoje robe do Crystal Palacea.<sup>27</sup> Iako prvotno prihvaćen dosta mlako, američki dio izložbe privlačio je sa svakim tjednom sve veći broj posjetitelja, posebice zbog poljoprivrednih strojeva koji su bili daleko ispred onoga čime je raspolagao europski seljak. Amerikanci su na kraju bili zadovoljni dojmom koji su ostavili

---

<sup>24</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 78.

<sup>25</sup> Isto, 96.

<sup>26</sup> Isto, 110.

<sup>27</sup> Merle Curti, „America at the World Fairs, 1851-1893.” *The American Historical Review* 55 (1950), 837.



na izložbi, posebice se osvrnuvši na činjenicu da su sve to ostvarili bez gotovo ikakve potpore vlastite države, isključivo se oslanjajući na privatni kapital. Povjerenik za američki dio izložbe istaknuo je kako su se posjetitelji divili koliko toga se može postići bez ikakve pomoći države.<sup>28</sup> Britanski mediji možda još nisu bili spremni priznati da ih je SAD u nekim aspektima možda čak i prestigao, ali su iskazali poštovanje prema svojem preoceanskom rivalu, te su upozorili vlastitu javnost da se britanski napredak mora ubrzati, jer će ih u suprotnom SAD sigurno presteći.<sup>29</sup>

Još jedan značajan sudionik Velike izložbe bilo je Rusko Carstvo (dalje: Rusija). Radilo se o državi koja je bila jedna velika nepoznanica za širu britansku javnost. Rusija je uglavnom viđena kao zaostalo i hladno carstvo na rubu Europe kojom uglavnom vladaju tirani i despoti. Stoga, kada je stigao poziv svim nacijama za sudjelovanje na Velikoj izložbi, ubrzo je formirana ruska delegacija čiji zadatak je bilo predstavljanje Rusije zapadnom svijetu, te prije svega pokušati izmjeniti sliku hladnog i zaostalog carstva. Nakon rasprave sa svojim ministrima, ruski car Nikola I. odlučio je prihvatiti poziv koje je uputilo Ujedinjeno Kraljevstvo. Kako bi se organizirala ruska izložba na Velikoj izložbi u Londonu stvorena je Carska komisija čiji cilj je bio odabrati proizvode kojima će se Rusija predstaviti među ostalim državama. Rusija si je stoga kao cilj za svoj dio izložbe postavila „obrazovanje“ stranaca o ruskoj industriji, odnosno „ispraviti neistinite procjene o stanju naše industrije“.<sup>30</sup> Ipak, bilo je razumljivo kako iznimno mlada ruska industrija jednostavno nije mogla parirati već postojećoj industriji u državama zapadne Europe. Zato je odlučeno da će se Rusija predstaviti kroz svoje sirovine i poljoprivredne proizvode.<sup>31</sup>

S obzirom na probleme s dostavom materijala, ruski izlagači su prvi dan izložbe dočekali uglavnom praznih izloga, koji su se tek kroz narednih nekoliko tjedana počeli popunjavati robom. Ruska izložba je neko vrijeme čak bila i zatvorena za javnost zbog raspoređivanja pristigle robe, te se 7. lipnja ponovno otvorila, privukavši velik broj posjetitelja. Osvrti britanskih novina prema ruskoj izložbi su varirale. Nekima se nije svidio fokus na sirovine i poljoprivredu na izložbi gdje su se pretežito mogli vidjeti najnoviji industrijski i tehnološki pothvati. Proizvodi od malahita koji su dominirali ruskom izložbom su pohvaljeni, ali su luksuzni proizvodi nazvani „briljantnim muzejom carskih igrački“.<sup>32</sup> Ruski način

---

<sup>28</sup> Merle Curti, „America“, 840.

<sup>29</sup> Isto, 841.

<sup>30</sup> David C. Fisher, „Russia and the Crystal Palace in 1851“, u: *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, ur. Jeffery A. Auerbach, Peter H. Hoffenberg (Aldershot: Ashgate Publishing, 2008), 126.

<sup>31</sup> Isto, 125.

<sup>32</sup> Isto, 137.

vladavine neprestano je bio kritiziran, te uspoređivan sa slobodnijim britanskim. Bez obzira na ove kritike, Rusi su na kraju ipak donekle ostvarili ono zbog čega su i došli u London. Dok je prikaz ruske svakodnevice kroz izložbu bio zanemaren, te su i sami Rusi shvatili da na izložbi nije prikazana „cjelovita“ slika njihove države, Rusija je ipak uspjela pokupiti solidan broj medalja za svoje izložbe. Manjak ekonomske inicijative, te isticanje natjecateljskog duha čitave izložbe, bio je dovoljan razlog nekima da ne šalju svoje proizvode u Londonu, zbog čega je i došlo do navedenog osjećaja nepotpune slike. Svijest Rusije o njezinoj zaostalosti naspram naprednih država Zapada samo će se pojačati u narednim desetljećima, ali je Velika izložba pokazala kako Rusija ipak imala što pokazati u Londonu, unatoč brojnim unutarnjim problemima s kojima se borila.

Pristunost stranih izlagača također je dala određeni uvid u stavove engleskog stanovništva sredinom 19. stoljeća prema posjetiteljima izvan britanskog otoka. Određeni dijelovi političkog i klerikalnog tijela zabrinuto su isticali mogućnost da strani izlagači sa sobom mogu dovesti razne bolesti, te potencijalno i pokrasti neke od neobazrivi posjetitelja Velike izložbe. Takva pesimistična predviđanja nisu se ostvarila, te je nekoliko tisuća stranaca prošlo kroz London bez gotovo ikakvog incidenta. Osim stranih izlagača, izložbu je za vrijeme njezinog trajanja posjetio i nezanemariv broj stranih posjetitelja. Tako se u prvom izvještaju nakon zatvaranja izložbe navodi brojka od 58 427 stranih „pripadnika radničke klase“ koji su posjetili izložbu. Gotovo polovicu te brojke činili su Francuzi (27 236), a po brojnosti su ih daleko iza slijedili Njemci (10 440), Amerikanci (5048), Belgijanci (3796) i Nizozemci (2952).<sup>33</sup> Velika izložba službeno je završena 11. listopada, te je završna ceremonija održana četiri dana kasnije. Izvještaji sa ceremonije zatvaranja uglavnom govore o neimpresivnoj ceremoniji, pogotovo u usporedbi sa otvaranjem izložbe.

### **3.2 Ocjena izložbe**

Velika izložba je po svim parametrima bila uspješan i produktivan događaj. Službene brojke navode oko šest milijuna posjetitelja, 7000 britanskih i 6500 stranih izložbi, te je ocjenjivačka komisija izložbe podjelila nešto manje od 3000 medalja.<sup>34</sup> Osim navođenja čistih brojki, za cjelovitu analizu Velike izložbe trebamo se zapitati jesu li ostvareni barem neki od ciljeva koje si je postavila organizacijska komisija. Dok je uspješna promocija slobodne trgovine i britanskih proizvoda bila vrlo lako ostvariva meta, izložba očekivano nije uspjela realizirati gotovo nemoguć cilj ako poznamo povijest 19. stoljeća – ostvarivanje što većeg mira

---

<sup>33</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 95.

<sup>34</sup> Isto, 186.

u svijetu kroz promociju komercijalne proizvodnje.<sup>35</sup> Ipak, teško je Veliku izložbu ne nazvati ogromnim uspjehom za britansku ekonomiju, njezine proizvođače i izumitelje, pa čak i za svakodnevne potrošače iz srednje klase. Tim događajem Ujedinjeno Kraljevstvo je uspješno vizualiziralo siloviti ekonomski i tehnološki napredak koji je ostvaren od početka industrijske revolucije. Britanska kultura također je uspješno promovirana, te je Velika izložba pružila do tada neviđeni doprinos intelektualnom i kulturnom životu britanske nacije.<sup>36</sup> Princ Albert i Cole vjerovali su da će izložba započeti proces uspostave Londona kao „metropole učenja“.<sup>37</sup> Iznimno velik fokus posvećen je tehnologiji, što je kao posljedicu imalo zapostavljanje umjetničkih instalacija, koje su se uglavnom nalazile u „egzotičnim“ dijelovima izložbe.<sup>38</sup> Iako se tada to još nije moglo znati, Velika izložba postavila je standarde po kojima će se mjeriti sve kasnije izložbe 19. stoljeća.

Diplomacija je također iznimno doprinijela uspjehu Velike izložbe. Poziv „svim nacijama svijeta“ na izložbu bio je bez presedana, te je signalizirao rastuću globalizaciju koja je tijekom druge polovice 19. stoljeća uzimala sve veći zamah. Na Velikoj izložbi ukupno su sudjelovale 34 države.<sup>39</sup> Ujedinjeno Kraljevstvo se na toj izložbi željelo iskazati konkurentnim državama, te istodobno „reklamirati“ benefite koja je njezina vlast nad kolonijama donosila. Iako još uvijek nije bilo na vrhuncu svoje teritorijalne i ekonomske moći, Britansko Carstvo je sredinom 19. stoljeća imalo kolonije na svim naseljenim kontinentima. Upravo zato, Ujedinjeno Kraljevstvo (posebice London) sve više je imalo karakteristike kozmopolitske države, te je bilo važno tu činjenicu iskazati i na samoj izložbi. Mnogi Britanci već su u to vrijeme vidjeli svoju državu kao svjetskog lidera koji mora dati „poticaj“ drugim narodima (posebice u svojim kolonijama) kako bi i oni mogli ostvariti prosperitet i napredak koji je bio vidljiv na izložbi. Kao država Adama Smitha, autora iznimno utjecajne ekonomske knjige *Bogatstvo naroda*, bilo je sasvim smisljeno da upravo Ujedinjeno Kraljevstvo organizira jedan događaj takve prirode kao što je bila međunarodna izložba.<sup>40</sup>

Velika izložba je između ostaloga bila i „proslava“ uspjeha slobodnog tržišta, koje se trebalo proširiti u tzv. „necivilizirani“ dio svijeta. Ujedinjeno Kraljevstvo trebalo je biti na čelu

---

<sup>35</sup> Shears, *The Great Exhibition*, 186.

<sup>36</sup> Isto, 187.

<sup>37</sup> Caroline A. Jones, *The Global Work of Art: World's Fairs, Biennials, and the Aesthetics of Experience*, (University of Chicago Press, 2017), 16.

<sup>38</sup> Greehalgh, *Ephemeral Vistas*, 13.

<sup>39</sup> Isto, 12.

<sup>40</sup> Paul C. Young, *Globalization and the Great Exhibition: The Victorian New World Order*, (London: Palgrave MacMillan, 2009), 7.

takvog svijeta, u kojem će biti vladati mir i međusobna suradnja, zahvaljujući industrijskom kapitalizmu i slobodnom tržištu. Imajući to na umu, koncept Britanije kao progresivnog carstva koje gura ostatak svijeta naprijed, bio je dosta kontradiktoran. Kao prvo, pretpostavljao je da sve civilizacije svijeta imaju iste želje i ciljeve prema kojima se kreću. Također, unatoč iskazivanju želje da se ostvari mir u svijetu, često se radilo o nasilnom nametanju nečega što se smatralo „univerzalnim“ uređenjem, te je prevladavalo mišljenje da svaka civilizacija koja nije htjela sudjelovati u ekonomskom uzdizanju koje je predvodilo Ujedinjeno Kraljevstvo, zaslužuje izumrijeti. Ukratko, Velika izložba je uspješno formulirala koncept britanskog imperijalnog cilja: uzdizanje neeuropskog svijeta prema viziji viktorijanske metropole kako bi došlo do obostranog napretka i razvoja.<sup>41</sup>

Impozantna zgrada Crystal Palace razmontirana je svega tri mjeseca nakon zatvaranja izložbe. Ponovno je izgrađena 1854. godine, ali ne na istom mjestu u Hyde Parku, nego u južnom Londonu, gdje je trebala ostati kao trajni podsjetnik na prvu svjetsku izložbu. Međutim, 1936. godine požar je zahvatio čitav kompleks, te je vatra u potpunosti uništila zgradu.<sup>42</sup>

Velika izložba 1851. godine ostala je mnogim žiteljima viktorijanskog doba u sjećanju kao jedan od najvažnijih događaja njihovog vremena. Mnogi su se desetljećima kasnije, čak i nakon smrti kraljice Viktorije, još uvijek prisjećali zadivljenosti koju su osjećali lutajući hodnicima Crystal Palacea. Velika izložba postavila je visoki standard svima koji su željeli napraviti takav jedan događaj u budućnosti, bilo to u Engleskoj ili u drugom dijelu svijeta. Britanska javnost uvijek bi uspoređivala druge velike sajmove i izložbe (posebice buduće svjetske izložbe) s „ocem“ svih izložbi, što se posebice vidjelo kada je Svjetska izložba 1862. godine ponovno organizirana u Londonu. Iako je nostalgija za izložbom iz 1851. godine definitivno utjecala na broj posjetitelja, organizatori te izložbe nisu baš u potpunosti htjeli živjeti u njezinoj sjeni, te su se stoga odlučili na manje promjene. Tako izloženi proizvodi nisu više bili raspoređeni po državama nego po kategorijama, dodana je glazbena i likovno-umjetnička komponenta, te se fokus okrenuo prema napretku ostvarenom nakon 1851. godine.<sup>43</sup> Unatoč tomu, dio javnosti ipak nije mogao bez stvaranja brojnih usporedbi sa Velikom izložbom iz

---

<sup>41</sup> Young, *Globalization*, 25.

<sup>42</sup> Do današnjeg dana još uvijek postoje neki podsjetnici koji čuvaju uspomenu na nekoć najveću zgradu na svijetu. Tako naziv Crystal Palace danas nosi četvrt, park, te nogometni klub koji se svi nalaze u okolini nekadašnje zgrade. Temelji zgrade i dio vanjskog stepeništa sa šest očuvanih sfingi koje su se tamo nalazile od 1854. godine, opstalo je do danas. Također, temelji dvaju vodenih tornjeva koji su se nalazili s lijeve i desne strane zgrade su 2020. godine proglašeni zaštićenom povijesnom znamenitosti. („Remains of Brunel's Crystal Palace tower granted listed status“, Inside Croydon, pristup ostvaren 27. III. 2022. <https://insidecroydon.com/2020/09/24/remains-of-brunels-crystal-palace-tower-granted-listed-status/>)

<sup>43</sup> Peter H. Hoffenberg, *An Empire on Display: English, Indian and Australian Exhibitions from the Crystal Palace to the Great War*, (Berkeley: University of California Press), 6.

1851. godine. Suvremenici Velike izložbe tako su vrlo rano shvatili veličinu događaja kojem su prisustvovali, a povijesna važnost navedene izložbe samo je nastavila rasti u narednim desetljećima 19. stoljeća.

#### **4. Izložba stoljetnice u Philadelphiji 1876.**

S približavanjem stote godine otkako je potpisana Američka deklaracija o neovisnosti, vjerojatno najvažniji dokument američke povijesti, u američkoj javnosti je započela rasprava o tome kako proslaviti nadolazeću obljetnicu. Vrlo brzo odlučeno je kako bi organizacija industrijske izložbe bila najprigodniji način za komemoriranje tako velike obljetnice, s obzirom da bi se time najbolje vizualizirao stogodišnji napredak SAD-a. Iako se prvo činilo kako je Washington D.C. najlogičnije mjesto gdje bi se tako nešto održalo, u konačnici je domaćinstvo dodijeljeno Philadelphiji zbog povijesne važnosti toga grada. Radilo se o gradu koji je bio središte Kontinentalnog kongresa, te mjesto potpisa Deklaracije o neovisnosti. U vrijeme planiranja izložbe bio je i drugi najveći grad SAD-a.<sup>44</sup> Već u siječnju 1870. godine gradsko vijeće Philadelphije donijelo je odluku o organiziranju izložbe povodom stote godišnjice američke neovisnosti u njihovom gradu. Unatoč velikoj kulturnoj i povijesnoj vrijednosti koji bi imao takav događaj, savezna vlada SAD-a prvotno nije podržavala ovaj projekt, niti je većini političara u Washingtonu padalo na pamet financirati ga javnim novcem. Godine 1871., Kongres je ipak sudjelovao u donošenju zakona o uspostavljanju izložbene komisije, te je Philadelphia i službeno proglašena gradom domaćinom prigodno nazvane Izložbe stoljetnice (eng. *Centennial Exhibition*). Komisija za Izložbu stoljetnice službeno je oformljena u ožujku 1872. godine, a na čelo komisije postavljen je Joseph R. Hawley.<sup>45</sup>

Tijekom iduće četiri godine iskočili su brojni financijski i infrastrukturni problemi (posebice vezani uz smještaj posjetitelja za koje Philadelphia nije imala dovoljno smještajnih jedinica). Kako bi izložba dobila zamaha, početkom 1874. godine predsjednik Ulysses S. Grant poslao je poruku Kongresu da podrže Izložbu stoljetnice donošenjem novih zakona, s obzirom na to da bi bilo sramotno da jedna tako velika obljetnica ne bude uspješno proslavljena, ali Kongres je i dalje odbijao dati bilo kakvu značajniju potporu.<sup>46</sup> Uslijedio je poziv stranim državama za sudjelovanje na izložbi, ali ni taj jednostavni diplomatski čin nije imao jedinstvenu poruku od strane političkog vrha SAD-a. Dok je državni tajnik Hamilton Fish u svom pozivu

---

<sup>44</sup> Faith K. Pizor "Preparations for the Centennial Exhibition of 1876." *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 94 (1970), 216.

<sup>45</sup> Isto, 218.

<sup>46</sup> Isto, 224.

stranim državama govorio o „privatnom pothvatu“ SAD-a koji ne financira savezna vlada, Kongres je u lipnju 1874. donio zakon koji je zahtijevao da predsjednik uputi službeni poziv stranim državama da sudjeluju na Izložbi stoljetnice u Philadelphiji. Još jedan zakon vezan uz izložbu oslobodio je sudionike iz drugih država od plaćanja carina za njihove izložbene materijale, strojeve i druge proizvode.<sup>47</sup> Nakon što su brojne države potvrdile svoje sudjelovanje na izložbi, dio javnosti u SAD-u vidio je odličnu priliku da dokaže kako je republikansko uređenje njihove države puno bolje od „starog“ monarhijskog koje je u to vrijeme još uvijek dominiralo europskom politikom. „Stari kontinent“ nije imao dobar ugled u SAD-u upravo zbog tog razloga. Na Europu se uglavnom gledalo kao na zaostali, neslobodni i politički nestabilni kontinent kojim su dominirale kraljevske i carske obitelji. Prikaz stogodišnjeg napretka SAD-a stoga nije trebao samo impresionirati domaće stanovništvo, nego i ostaviti dobar dojam stranim posjetiteljima koji će se naći u državi koja je politički i ekonomski drukčija od njihovih.

Jedan od glavnih razloga zbog kojeg je američki politički vrh bio donekle hladan prema podršci navedenoj izložbi, bilo je ekonomsko i političko stanje u SAD-u tijekom 1870-ih. Bilo je to vrijeme u kojem se SAD još uvijek oporavljao od krvavog i brutalnog Građanskog rata koji je još uvijek bio svjež u kolektivnom sjećanju. Stoga je jedan od ciljeva izložbe bilo stvaranje slike SAD-a kao ponovno ujedinjene države koja je nadišla svoje podjele od prije samo nekoliko godina. Osim toga, korupcijske afere, kao i ekonomska kriza koja je pogodila državu nakon tzv. Panike 1873. godine (koja je zahvatila i brojne druge svjetske sile), samo je dodatno ugrozila sliku napretka koju su organizatori izložbe htjeli prikazati. U vrlo ciničnoj analizi, *New York Times* je u jednom članku iz 1872. predložio da se tijekom izložbe usporedno prikažu portreti osoba koje su bile dijelom Kontinentalnog kongresa iz 1776. godine i osoba koje su sjedile u Kongresu 1876., kako bi se vidio stogodišnji „napredak“ koji je ostvaren u porastu korupcije i padu moralnosti među političarima u Kongresu.<sup>48</sup>

Što se tiče izgleda same izložbe, ona se trebala sastojati se od pet glavnih zgrada, te brojnih paviljona, stranih ambasada i manjih izložbenih prostora. Poput londonskog Crystal Palacea, glavna izložbena zgrada je nakon izgradnje postala najveća zgrada na svijetu (573 metara dužine i 141 metara širine), te je njezino rušenje bilo zakazano nakon završetka izložbe.<sup>49</sup> Postavljeno je ukupno 13 ulaza koji su trebali predstavljati 13 originalnih saveznih

---

<sup>47</sup> Pizor, „Preparations“, 224–225.

<sup>48</sup> Isto, 223.

<sup>49</sup> Robert W. Rydell, *All the World's a Fair: Visions of Empire at American International Expositions, 1876 – 1916*, (Chicago: University of Chicago Press, 1987), 19.

država koje su proglasile neovisnost od Britanije.<sup>50</sup> Izložba je bila prepuna slične simbolike, koja je ukazivala na bogatu povijest i nagli uzlet SAD-a. Osim proslave američkog uspjeha, jedna od glavnih ciljeva cijele izložbe bila je i promocija generalnog ljudskog napretka, vrlo popularne teme u drugoj polovici 19. stoljeća. To je bilo vidljivo i u samom tekstu zakona kojim je Kongres potvrdio da će se stota obljetnica američke neovisnosti obilježiti „održavanjem Međunarodne izložbe umjetnina, gospodarstva i produkta zemlje i rudarstva“. Naveli su kako će se prikazati „prirodni resursi države i njihov razvoj, te napredak države u onim zanatima koji doprinose čovječanstvu, u usporedbi sa starijim nacijama.“ Taj napredak morao je biti prikazan kroz nekoliko tisuća postava koji su se nalazi na izložbi, a za njihov raspored je bio zadužen povjerenik William Phipps Blake. *New York Times* sažeo je njegov organizacijski plan, koji se naravno poklapao s prethodno spomenutim zakonom u Kongresu: „(Izložba) je dizajnirana da provede gledatelja kroz uzastopne korake ljudskog napretka“.<sup>51</sup> Izložba je stoga bila podijeljena u 10 kategorija, a gostujuće države raspoređene su po „rasama“. Tako su Francuska i njezine kolonije stavljene u „latinsku“ kategoriju, Engleska i njezino kolonijalno carstvo pod „anglo-saksonsku“ rasu, Njemačka i Austro-Ugarska pod „teutonsku“ rasu, itd.<sup>52</sup> Ta izložba bila je specifična i po tome da nisu samo strane države imale svoje paviljone ili izložbene prostore, nego su i brojne savezne države uložile u izgradnju vlastitih paviljona, kako bi posjetitelji mogli doživjeti SAD iz različitih perspektiva.

Unatoč njihovom prvotnom neslaganju s konceptom izložbe, vlada SAD-a u konačnici je ipak sudjelovala u stvaranju idealističke slike SAD-a kojom je željela zadiviti strane posjetitelje. Tako je na sajmišnom prostoru izgrađena velika „zgrada vlade“ koja je trebala „ilustrirati funkcije i administrativne sposobnosti vlade u vrijeme mira i njezinih resursa kao vojne sile, što će poslužiti da prikaže prirodu naših institucija i njezine prilagodbe potrebama ljudi“.<sup>53</sup> Iz navedenog citata može se zaključiti kako je vlada SAD-a u konačnici ipak prepoznala ideološki, kulturni te financijski potencijal proslave stote obljetnice američke neovisnosti organiziranjem svjetske izložbe.

Bez obzira na postojanje određene rasne netrpeljivosti prema neeuropskim narodima koja je bila prisutna u SAD-u, brojni mediji izložbu su vidjeli kao odličnu priliku za širenje američkog tržišta u neeuropske države, posebice na azijsko tržište koje je, kako su jedne

---

<sup>50</sup> Centennial Exhibition (1876: Philadelphia, Pa.). *The Centennial Exposition guide.*, Philadelphia: Hamlin & Lawrence, pristup ostvaren 12. I. 2022. <https://library.si.edu/digital-library/book/centennial-expos00cent>

<sup>51</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 29.

<sup>52</sup> Isto, 31.

<sup>53</sup> Isto, 31.

američke novine izjavile „neograničeno područje na kojem se američki proizvodi mogu staviti na raspolaganje“.<sup>54</sup> Stoga je još jedan cilj Izložbe stoljetnice bilo otkrivanje novih tržišta za američke proizvode. Sličan stav bio je prisutan i među engleskim medijima tijekom Velike izložbe iz 1851. godine, međutim razlika je bila u tome da SAD nije imao prethodno uspostavljene kolonije diljem svijeta. Ipak, događaji poput Perryjeve ekspedicije iz 1853. godine, kojom je SAD prisilno otvorio japansko tržište, pokazuju da širenje slobodnog tržišta na neeuropske teritorije imperijalnim metodama nije bilo strano toj mladoj državi.

Za razliku od Velike izložbe iz 1851. godine, ovoga puta je velika većina infrastrukturnih projekata i uređenja okoliša dovršena prije samog otvaranja izložbe. Ceremonija otvaranja izložbe održana je 10. svibnja, te je na diplomatskoj razini bila iznimno bogata. Američki predsjednik i veteran Građanskog rata Ulysses S. Grant ugostio je brazilskog cara Pedra II. Nakon zajedničkog obilaska izložbe, njih dvojica su zajedničkim pokretom pokrenuli tzv. Corlissov motor, impresivan primjerak onodobne tehnologije koji je napajao sve mehaničke izložbe u tzv. Machinery Hallu, drugoj najvećoj zgradi izložbe koja se nalazila odmah uz glavnu zgradu.<sup>55</sup>

Što se tiče kulturnog aspekta izložbe, dolaskom izlagača i posjetitelja iz Indije, Kine ili Japana, otkriven je jedan sasvim novi i nepoznati svijet s kojim se prosječni Amerikanac nije nikada susreo uživo (čak je i kulturno bliži europski kontinent mnogim Amerikancima bio relativno nepoznat). S tom činjenicom su naravno bili upoznati i strani izlagači koji su htjeli pokazati domaćim posjetiteljima (kao i potencijalnim ulagačima) što njihova država ili teritorij imaju za ponuditi američkom tržištu. Kako je onda američka javnost dočekala i ocjenila strane postave, poput japanskih ili kineskih? Iz dostupnih izvora, posjetiteljima se posebno svidjelo ono što su gosti iz Japana imali za pokazati. Japanci su za potrebe izložbe izgradili dvije zgrade u kojima su se mogle vidjeti brojne brončane i porculanske vaze, dekorativne košare i brojni drugi predmeti koji su uglavnom bili ručne izrade.<sup>56</sup> S druge strane, kineski proizvodi izazvali su dosta podjela. Dok su neki smatrali kako se kineska postava usporedno s japanskom čini nezanimljivom, drugi su bili privučeni „orijentalnim“ izgledom postava i ljudi koji su te postave reklamirali. Japan je u konačnici očekivano dobio više pohvala i nagrada, a ulogu u tome svakako je imala i veličina japanskog postava, čija površina je bila skoro trostruko veća od

---

<sup>54</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 38.

<sup>55</sup> Isto, 24.

<sup>56</sup> Isto, 39.



kineskog.<sup>57</sup> Moguće je da je i rasna netrpeljivost odigrala ulogu u stvaranju mlake reakcije prema kineskoj izložbi. Razlog za tu netrpeljivost može se potencijalno pronaći u činjenici kako su tijekom 1870-ih kineski imigranti bili jedan od glavnih izvora jeftine radne snage u SAD-u. Unatoč impresivnim proizvodima od svile, žadi i slonovače, Kinezi su kod dosta komentatora viđeni kao „rasa“ koja se drži stare slave, te koja još nije došla u korak sa napretkom koji je ostvarila zapadna civilizacija (posebice u usporedbi sa Japancima koji su „napredovali“). Jedan kolumnist iz *Philadeplhia Inquirer*a išao je toliko daleko da je tvrdio kako kineska „prisutnost širi moralnu i fizičku gubu, zaražujući sve što dodirne“.<sup>58</sup> Međutim, autorica Jennifer Pitman smatra kako netrpeljivost prema Kinezima nije imala gotovo nikakvog utjecaja na mišljenje većeg dijela američke javnosti, s obzirom da je kineski postav bio „izoliran“ od polemika vezanih uz kineske radnike u SAD-u, te su Kinezi prisutni na izložbi bili samo privremena pojava.<sup>59</sup>

Afrički izložbeni prostor bio je još jedan primjer rasne hijerarhije na djelu koja je bila prisutna na Izložbi stoljetnice. Afričke države nisu predstavljali domorodci, već njihovi kolonijalni gospodari. Predstavnici kolonijalnih posjeda uglavnom su reklamirali prirodne resurse afričkog kontinenta, od dijamanata i ugljena do vune i kukuruza. Posjetitelje je najviše privukla izložba Slobodne Države Oranje, koja je osim već navedenih materijala, izložila i svoju povijest vezanu uz naseljavanje južne Afrike. Tako su brojni Amerikanci pronašli sličnosti sa nizozemskim doseljenicima koji su, poput američkog „pripitomljavanja“ teritorija američkih starosjedioca, također bili u procesu „civiliziranja barbarske zemlje“.<sup>60</sup>

Osim aspekta kulturne razmjene, izložbe su stranim posjetiteljima često poslužile i kao tvornice ideja koje bi onda vratiti natrag u svoje države. Brojni strani posjetitelji često su gledali kako bi mogli primjeniti neki izloženi izum ili proizvod u vlastitim državama. Tako su izvještaji australske države Victorije s Izložbe stoljetnice prepuni komentara o zakonima, strojevima, te obrazovnim i transportnim sustavima u Europi, SAD-u i Kanadi.<sup>61</sup> Zanimljiv je i slučaj dijela australskih predstavnika, koji su izložbu iskoristili kako bi promovirali emigraciju u svoju državu. Tako se u izvještaju poslije izložbe navodi uspješna emigracija 600 - 700

---

<sup>57</sup> Jennifer Pitman, „China's Presence at the Centennial Exhibition, Philadelphia, 1876“, *Studies in the Decorative Arts* 10 (2002), 48.

<sup>58</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 40.

<sup>59</sup> Pitman „China's Presence“, 51.

<sup>60</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 41.

<sup>61</sup> Hoffenberg, *An Empire on Display*, 272.

„respektabilnih“ osoba iz Sjeverne Amerike u Australiju, točnije u Novi Južni Wales, koja je postignuta upravo zahvaljujući australskoj izložbi u Philadelphiji.<sup>62</sup>

Što se tiče tehnološke strane same izložbe, posjetitelji nisu mogli ostati razočarani prikazanim. Na izložbi se našao tada još mladi Alexandar Graham Bell, koji je tri mjeseca prije otvaranja izložbe osvojio patent za „aparat kojim upravlja ljudski glas“. Bell je vidio izložbu kao savršenu priliku da javnosti prikaže svoj izum koji će u idućim desetljećima promijeniti svijet. Međutim, njegov postav nalazio se u teško dokučivom dijelu glavne zgrade izložbe. Bell se nadao da će ocjenjivačka komisija izložbe ipak naići do njegovog kutka, te mu tako pomoći u popularizaciji njegova izuma. Međutim, dan prije nego što je morao napustiti izložbu, ocjenjivačka komisija je zamalo preskočila njegov postav. Bellova je taj dan ipak pronašla sreća, jer se s komisijom šetao njegov poznanik, brazilski car Pedro II. Iako je komisija završavala svoj obilazak za taj dan, brazilski car je primjetio Bellova i zamolio ga da s komisijom zajedno odu do njegova štanda kako bi svi mogli vidjeti njegovu revolucionarnu napravu. Objasnivši čemu služi njegov izum, kojim je tvrdio da je ostvario „elektronski prijenos ljudskog glasa“, Bell se uputio u prostoriju koja je bila udaljena stotinjak metara od gledatelja. Bell je zatim brazilskom caru počeo kroz aparat recitirati poznati Hamletov monolog, te je brazilski car na iznenađenje svih ubrzo povikao „Čujem! Čujem!“.<sup>63</sup> Navedeni događaj katalputirao je Bellovu karijeru, te je taj mladi izumitelj i učitelj za gluhe nastavio usavršavati svoj izum u narednim godinama.

Na području medicine također nije nedostajalo zanimljivih izložbi i izuma. Tako je Joseph Lister predstavio koncept antiseptika kojim bi se mogli eliminirati bacili, čime bi se znatno smanjio rizik od infekcija. Međutim, čak su i najcijenjeniji doktori u SAD-u sa sumnjom slušali Listerovo predavanje na izložbi. Iako je Listerov antiseptik bio izum koji će revolucionarizirati liječenje infekcija, njegovi suvremenici nisu bili uvjereni u to, te su ga neki čak smatrali i opasnim. Na medicinskom dijelu izložbe mogli su se također vidjeti novi ili poboljšani medicinski aparati i alati, dok je ocjenjivačku komisiju posebno privukla izložba umjetnih proteza za ruke i noge.<sup>64</sup>

Nakon pet punih mjeseci trajanja izložbe, ceremonija zatvaranja održana je 10. studenog 1876. Gledano iz financijske perspektive, Izložba stoljetnica pokazala se kao veliki uspjeh.

---

<sup>62</sup> Hoffenberg, *An Empire on Display*, 145.

<sup>63</sup> Candice Millard, *Destiny of a Republic: A Tale of Madness, Medicine, and the Murder of a President* (New York: Double Day, 2011), 19.

<sup>64</sup> Isto, 21.

Financijski odbor sajma prijavio je zaradu od oko dva milijuna dolara, iako se u tom iznosu nije uračunao zajam od vlade SAD-a koji je trebalo otplatiti nakon završetka svih svečanosti.<sup>65</sup> Poput izložbe u Londonu 25 godina prije, ova izložba također je ostavila veliki diplomatski trag. SAD je želio iskoristiti veliku obljetnicu svoje neovisnosti kako bi dokazao svijetu (prije svega konkurentnim državama u zapadnoj Europi) da se radi o državi koja je išla u korak s njima, te koja ih je čak i prestigla po brojnim mjerilima. Bitno je bilo istaknuti i da je to ostvareno isključivo zahvaljujući ekonomskom, političkom i kulturnom uređenju SAD-a. Osim diplomatskog i financijskog uspjeha izložbe, neki od organizatora koristili su i druga mjerila za dokazivanje uspješnosti izložbe.

Tako je predsjednik financijskog odbora izložbe John Walsh u svom izvještaju nekoliko godina kasnije, osim isticanja činjenice da je izložba imala utjecaja na širenje domaćeg i stranog tržišta, istaknuo i doprinos koji je izložba imala za obrazovnu i moralnu sliku nacije.<sup>66</sup> Kako ističe Rydell, navedeni Walshov komentar postavlja Izložbu stoljetnice kao moralni kompas po kojoj bi se trebale mjeriti sve „sadašnje i buduće socijalne, političke i ekonomske odluke“. Lako se stoga dolazi do zaključka je SAD na Izložbi stoljetnice pred drugim nacijama pokazao i dokazao svoju moralnu veličinu, te si time dao legitimitet kao moralni arbitar za sve svjetske afere i događanja u svijetu.<sup>67</sup> Jedan od prvih primjera navedene moralne arbitraže na svjetskoj razini je viđen u praksi 1898. godine, kada se SAD uključuje u rat sa Španjolskom oko njezinih kolonija na Filipinima i Kubi. Dio američke javnosti ciljao je upravo na emocije svojih građana, te se pozivao na moralnu potrebu za oslobađanjem stanovništva navedenih država od represije politički „zastarjelih“ europskih država kao što je bila Španjolska. Tako je moralnost postala samo još jedan *casus belli*, kojom se relativno izolacionalističku državu moglo uvući u sukobe izvan njezina teritorija. Američko - španjolski rat 1898. godine samo je označio početak brojnih američkih intervencija koje će značajno obilježiti američku povijest kroz cijelo 20. stoljeće.

## **5. *Exposition Universelle* u Parizu 1889.**

Otkako je 1855. godine Pariz pokušao simulirati uspjeh londonske Velike izložbe, francuski glavni grad bio je domaćinom još dviju svjetskih izložbi koje su održane su 1867. i 1878. godine. S obzirom da je cilj svake pariške izložbe bilo da nadmaši prethodnu, četvrta pariška svjetska izložba također je trebala zasjeniti svoje prethodnike. Međutim, za razliku od ostalih triju svjetskih izložbi, četvrta pariška svjetska izložba bila je kontroverzna na

---

<sup>65</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 46.

<sup>66</sup> Isto, 45.

<sup>67</sup> Isto, 45-46.

diplomatskoj razini. Obrativši pažnju na godinu u kojoj se navedena izložba trebala održati (1889.), odmah postaje jasno zbog čega je stvarala diplomatske probleme. Naime, četvrta pariška svjetska izložba padala je upravo na stotu obljetnicu početka Francuske revolucije, koja je i sto godina kasnije izazivala negativne reakcije u brojnim europskim državama, posebice u onima gdje je još postojalo monarhijsko uređenje. Upravo će to biti razlogom zbog kojega su brojne europske države odlučile bojkotirati izložbu, zadavši nezgodan diplomatski udarac Francuskoj. Unatoč brojnim revolucijama koje su se od tada dogodile diljem kontinenta, europski monarsi još uvijek su imali važan utjecaj, te su se neprijateljski odnosili prema republikanskom uređenju koji je u njihovim državama bio ili iznimno ograničen ili nepostojeći. Poput drugih država organizatora svjetskih izložbi, Francuska je također željela pokazati svoju ekonomsku superiornost pred cijelim svijetom. Stoga ne čudi što brojni monarsi nisu htjeli sudjelovati na događaju koji ne samo da bi slavio njima „nemilu“ godišnjicu, nego je trebao i iskazati moć jedne države sa republikanskim uređenjem. Međutim, brojni privatnici iz europskih monarhija koje su bojkotirale izložbu odlučili su sudjelovati, makar bez službenog blagoslova i financijske potpore njihovih država. U konačnici su neki monarsi popustili, te su se „neslužbeno“ zaputili u Pariz za vrijeme trajanja izložbe.

Čak i prije nego je započela izgradnja sajmišnog prostora za izložbu, Parižanima je za oko zapeo jedan iznimno upečatljiv infrastrukturni projekt vezan uz nju. Radilo se o planu izgradnje preko 300 metara visokog željeznog tornja kojeg je projektirao arhitekt Gustav Eiffel. Toranj je trebao postati simbolom izložbe, te privremenim simbolom Pariza koji bi dominirao nebom francuskog glavnog grada barem 20 godina (takav je bio originalni dogovor Gustava Eiffela sa gradskom upravom). Eiffelov toranj trebao je biti arhitektonski i tehnološki podvig kojim će se moći vizualizirati moć francuske države i njezinih kolonija. Realizacijom Eiffelovog projekta, njegov visoki toranj postao bi daleko najvišom strukturom na svijetu. U vrijeme njegove izgradnje, tu titulu je držao Washington Monument, obelisk posvećen prvom američkom predsjedniku Georgeu Washingtonu u glavnom gradu SAD-a, a koji je dovršen 1884. godine. Planirani Eiffelov toranj bio bi gotovo dvostruko veći. Čim se prijedlog za izgradnju takve monumentalne i kontroverzne konstrukcije pojavio u francuskoj javnosti, bio je izložen žestokim kritikama. Osim primjedbi o beskorisnosti samog tornja, te prigovora da će toranj narušiti izgled samog centra grada, mnogi su se plašili mogućnosti da će se metalna konstrukcija srušiti nakon malo jačeg vjetera. Neki su upozoravali i na mogućnost da toranj postane magnetom za munje. Čak i kada je gradska uprava odobrila Eiffelov projekt, dvoje stanovnika koji su živjeli u blizini budućeg tornja podigli su tužbu protiv njegove izgradnje jer

su smatrali da toranj može biti potencijalna prijetnja njihovim kućama.<sup>68</sup> Eiffel je na kraju ipak uspio postići dogovor sa tužiteljima, te je zagarantirao plaćanje bilo kakve štete za koju bi bio odgovoran toranj. Unatoč brojnim primjedbama od strane pariških novina i nekolicine uglednih Parižana, među kojima je bilo i nezadovoljnih arhitekata koji su pisali peticije protiv projekta, izgradnja Eiffelovog tornja je prihvaćena od strane gradskih vlasti. Radovi na 300 metara visokom tornju započeli su 28. siječnja 1887. godine. Kako su se radovi privodili kraju, javno mnijenje o tornju postajalo je sve pozitivnije. Tako je nakon posjeta završnih radova francuski diplomat Eugene-Melchior de Vogue priznao da su „u toj željeznoj planini“ postojali „elementi nove ljepote“.<sup>69</sup> S približavanjem datuma otvaranja izložbe, radovi na Eiffelovom tornju su bili pri kraju, te je 1. travnja 1889. godine organizirana proslava na kojoj je sudjelovao veliki dio francuske političke i medijske elite, uključujući i tadašnjeg premijera Pierrea Tirarda.



Prilog 2. Eiffelov toranj u fazi izgradnje; prva polovica 1888. godine

Četvrti po redu *Exposition Universelle* konačno se otvorio 6. svibnja, s oko 200 000 posjetitelja koji su platiti ulaznice kako bi prisustvovali ceremoniji otvaranja.<sup>70</sup> Francuski predsjednik Sadi Carnot održao je govor pred okupljenom publikom, te je pritiskom nekolicine okidača pokrenuo niz fontana u podnožju Eiffelovog tornja. Međutim, dojam ceremonije kvario je nedostatak diplomatskih predstavnika brojnih europskih država. Tako su veleposlanici iz Ujedinjenog Kraljevstva, Rusije, Austro-Ugarske Monarhije i Njemačke kao razlog svog nedolaska naveli zdravstvene ili obiteljske razloge. Pravi razlog njihova nesudjelovanja bio je

---

<sup>68</sup> Jill Jonnes, *Eiffel's Tower: The Thrilling Story Behind Paris's Beloved Monument and the Extraordinary World's Fair That Introduced It* (Penguin Books, 2009), 25.

<sup>69</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 62.

<sup>70</sup> Isto, 75.

očit. S obzirom da su se vlasti u tim državama protivile tekovinama Francuske revolucije, sudjelovanje u proslavi njezine obljetnice bio bi iz njihove perspektive više nego neprimjeren. Unatoč diplomatskom neuspjehu, otvaranjem izložbe posjetiteljima je na raspolaganje stavljen prostor od oko 90 hektara<sup>71</sup> na kojem je svatko mogao pronaći nešto za sebe - od najnovijih izuma iz svijeta tehnologije do izložbi o dalekim kulturama.

Slično kao i na otvaranju Velike izložbe 1851. godine, brojni paviljoni, zgrade i strojevi koji su trebali predstavljati ugled država iz kojih su dolazili, nisu bili spremni za prve posjetitelje. Što se stoga moglo vidjeti na samoj izložbi? Osim Eiffelovog tornja, druga najveća atrakcija izložbe bila je tzv. Galerija strojeva (franc. *Galerie des Machines*) Radilo se o najvećoj zgradi uokvirenoj željezom koja je ikad izgrađena, a za vrijeme izložbe se pod njezinim krovom nalazilo čak 16 000 strojeva, od kojih su tri četvrtine bili francuske proizvodnje.<sup>72</sup> Posjetitelji Galerije mogli su vidjeti uistinu impresivnu količinu onodobnih tehnoloških noviteta. Na ulazu su mogli vidjeti dva velika spomenika koja su predstavljala paru i struju, a unutra brojne proizvode koje su ta dva izvora energije napajala (transformatori, motori, hidraulična dizala, poljoprivredna mašinerija, itd.).<sup>73</sup>

Jedna od rijetkih izložbi koje su bile spremne u Galeriji strojeva na dan otvaranja bio je postav američkog izumitelja Thomasa Edisona na kojem su između ostaloga bili izloženi gramofoni na kojima se puštala francuska himna i povici u slavu Francuske Republike.<sup>74</sup> Dvadeset i pet gramofona bilo je na raspolaganju posjetiteljima koji su mogli na pedeset različitih jezika čuti snimljeni ljudski glas.<sup>75</sup> Već od prvog dana tisuće ljudi su stajali u redovima i čekali da isprobaju taj tehnološki novitet. Edison je želio iskoristiti parišku izložbu za promoviranje svojih proizvoda na europskom tržištu. Nadao se kako će zadivljena javnost htjeti kupiti gramofone za vlastitu uporabu, te da će nakon izložbe doći do velike potražnje za njima. Tako u jednom pismu kojem je poslao jednom od svojih prijatelja u ožujku 1889. godine, navodi kako će „izložba bez sumnje biti (...) najbolja prilika koja će se ikad pojaviti za predstavljanje gramofona narodima Europe, a zapravo i cijelom svijetu...“<sup>76</sup> Iako je u vrijeme pariške izložbe bio tek u ranim četrdesetima, Thomas Edison bio je poznat diljem svijeta zahvaljujući svojim izumima. Stoga ne čudi što je njegov dolazak u Pariz 11. kolovoza izazvao

---

<sup>71</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 16.

<sup>72</sup> Patrick Young, "From the Eiffel Tower to the Javanese Dancer: Envisioning Cultural Globalization at the 1889 Paris Exhibition.", *The History Teacher* 41 (2008), 345.

<sup>73</sup> John W. Stamper "The Galerie Des Machines of the 1889 Paris World's Fair." *Technology and Culture* 30 (1989), 347.

<sup>74</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 78.

<sup>75</sup> Isto, 85.

<sup>76</sup> Isto, 72.

veliku pompu u francuskoj javnosti. Dva tjedna kasnije, francuske novine *Le Figaro* organizirale su večeru i predstavu njemu u čast. Veleposlanik SAD-a Reid i Edison sjedili su u baršunastim stolicama uz samu pozornicu, a na zidu je visio veliki porter Edisona ispod kojeg je pisalo „Sa Majeste Edison“ (hrv. Nj. veličanstvo Edison).<sup>77</sup>

Zbog čega su Francuzi toliko slavili jednog američkog izumitelja? Moguće je kako odgovor leži u tome da je Edison za Francusku bio simbol pobjede ideologije republikanzima nad monarhizmom. Njegovi poslovni uspjesi bili su dokaz kako republikanska demokracija može stvoriti ljude koji ne samo da mogu doprinijeti općem ljudskom napretku i materijalno se obogatiti od toga, nego istovremeno to postići odrastajući kao građani srednjeg sloja. Tijekom svojeg boravka u Parizu, Edison svakako nije mogao propustiti posjet Eiffelovom tornju, te je stoga francuski inženjer 10. rujna organizirao ručak njemu u čast na prvoj platformi tornja. Za vrijeme zdravice laskao je Edisonu, nazvavši ga personifikacijom „modernog napretka“.<sup>78</sup> Dan poslije, organizirana je još jedna večera Edisonu u čast, ovaj puta uz prisutnost francuskog predsjednika Carnota. Prije nego je napustio Pariz i oputovao za Berlin, Edison je kao zahvalu za laskav prijem donirao \$2000 dolara za siromahe Pariza. Kada se 26. rujna još jednom vratio u Pariz, prije povratka u SAD, američki veleposlanik mu je uručio orden Legije časti. Edison je nagrađen stupnjem Zapovjednika, što je bio najviši čin koji je mogla dobiti osoba bez francuskog državljanstva.<sup>79</sup>

## 5.1 Stranci i egzotične izložbe

Zanimljivo je „upozorenje“ koje su izdale brojne pariške novine prije samog početka izložbe, a koje se ticalo odnosa domaće publike prema strancima koji će posjetiti izložbu. Osim isticanja potrebe za skrivanjem bilo kakvih nesnošljivosti i želje da se prema svakom strancu odnose civilno, neke novine su navele i „važnost“ izvlačenja što više novca od stranih posjetitelja. Međutim, savjetuje se kako stranci ne bi trebali plaćati pretjerane cijene, s obzirom na to da je poanta u tome da se „guska očerupa bez da stvorenje zaurla“.<sup>80</sup> Unatoč neobičnoj i donekle neuljudnoj metafori, u ovakvim stavovima ipak je bio vidljiv određen napredak u tretmanu koji su strani posjetitelji mogli očekivati na svjetskim izložbama. Svakako se valja prisjetiti negodovanja među dijelom londonske elite pred početak Velike izložbe. Neki od njih su strance vidjeli gotovo isključivo kao potencijalne prenositelje bolesti i magnetne za kriminal.

---

<sup>77</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 160.

<sup>78</sup> Isto, 167.

<sup>79</sup> Isto, 170.

<sup>80</sup> Isto, 65.

S druge strane, dio američke javnosti je gledao na Izložbu stoljetnice isključivo kao na američku proslavu jedne velike obljetnice, na koju su samo usput pozvani i drugi. Iako je i u Parizu kasnog devetnaestog stoljeća još uvijek postojala netrpeljivost prema drugome tipična za taj period, svakako se radilo o određenom odmaku od ranijih izložbi. Raznolikost te izložbe je gotovo svakom posjetitelju upala u oči. Tako je novinar američkih novina *The Christian Advocate* tvrdio kako je u podnožju Eiffelova tornja mogao prepoznati „28 jezika ili dijalekata“, ne računajući one koje nije mogao prepoznati zbog svojeg „neznanja“.<sup>81</sup>

Posjetitelj koji se htio udaljiti od buke i zagušljivosti Galerije strojeva, mogao se zaputiti u pretežito vanjski dio izložbe koji je bio namijenjen etnografskim i kulturološkim izložbama sa gotovo svih strana svijeta. S obzirom na veliko kolonijalno carstvo koje je krajem 19. stoljeća bilo pod francuskom upravom, ne iznenađuje prisutnost brojnih „egzotičnih“ država i kultura na samoj izložbi. Kulture i nacije koje su bile pod upravom francuskog kolonijalnog carstva bile su organizatorima u prvom fokusu, te su bile odvojene od ostalih kolonijalnih izložbi. Takva odluka je donesena „kako bi se prenijela prava ideja o ekonomskom stanju [francuskih] raznolikih prekomorskih posjeda.“<sup>82</sup> Jedna od najprivlačnijih atrakcija takve vrste bila je tzv. Kairska ulica koja je prepuna malih trgovina i kafića uređenih sa izrezbarenim drvenim vratima i prozorima u obliku luka. Ulicu je također krasila i mala bijela džamija sa minaretom. Ovim umjetnim bazarom također su prolazili egipatski mladići na magarcima, obučeni u plave tunike, čime su ovoj popularnoj atrakciji željeli dodati malo autentičnosti.<sup>83</sup>

Četvrti *Exposition Universelle* u konačnici je gotovo usavršio formulu za organiziranje uspješne svjetske izložbe. Iako prisutnost stranih kultura (posebice onih pod kolonijalnom upravom) nije bila strana posjetiteljima međunarodnih sajмова prije 1889., atrakcije poput „Kairske ulice“, pružile su posjetiteljima jednu novu perspektivu koju do tada nisu imali. Takve „žive izložbe“ bile su jedna od najpopularnijih atrakcija u Parizu, upravo zato jer su posjetitelji mogli vizualno doživjeti bogatstvo i raznolikost velikog broja svjetskih kultura na površini manjoj od 100 hektara. Nije bilo potrebe za skupim, dugim i često opasnim putovanjima u dubine drugih kontinenata kako bi se doživjele egzotične kulture, već je bilo dovoljno samo se prošetati pariškim ulicama. Uz već spomenutu Kairsku ulicu, na izložbi su se mogla istražiti rekreirana sela iz francuskih teritorija poput Senegala, Vijetnama, Nove Kaledonije, Jave itd.<sup>84</sup> Posjetitelje je posebno privukla predstava

---

<sup>81</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 75.

<sup>82</sup> Zeynep Çelik, Leila Kinney. "Ethnography and Exhibitionism at the Expositions Universelles." *Assemblage* 13 (1990), 37.

<sup>83</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 86.

<sup>84</sup> Young, „From the Eiffel Tower“, 351.



javanskih plesačica. Radilo se o reprodukciji dvorskih opera koje su bile tipične u toj nizozemskoj koloniji. Navedena izvedba je bila toliko popularna da je nakon završetka izložbe izvođena i u drugim europskim gradovima.<sup>85</sup> Radilo se o još jednom primjeru „autentičnog“ prikaza jednog „egzotičnog“ naroda do čijih područja se nije moralo putovati kako bi se uživo mogli proučavati njihovi običaji. Povećani interes za znanostima poput antropologije i etnografije svakako je doprinio popularizaciji takvih vrsta izložbi, s obzirom da su te znanosti u drugoj polovici 19. stoljeća uglavnom bile usmjerene na istraživanje dijelova svijeta koji su još bili nepoznati i „skriveni“ od većine Europljana. Gledatelji su stoga istovremeno trebali naučiti nešto novo, ali se i zabaviti dok to rade. Međutim, kao i na drugim svjetskim izložbama, i na ovoj su organizatori izložbe bili ti koji su određivali na koji će se način domorodci iz kolonijalnih područja predstaviti. Sama prisutnost domorodaca na toj svjetskoj izložbi ipak se donekle može smatrati „napretkom“ u odnosu na relativno izoliran prikaz njihovih teritorija kakav je bio u Londonu 1851. godine, gdje je nekolicina proizvoda i materijala simbolizirala britanske kolonijalne posjede poput Indije. Iako je pariška „varijanta“ kolonijalnih izložbi imala svojih problema i nedostataka koji su bili tipični za devetnaestostoljetno (ne)razumijevanje koloniziranih civilizacija, ovaj puta su umjesto prirodnih resursa koji nam ništa ne govore o području iz kojeg su došli, u središtu kolonijalnog postava bili ljudi i njihova kultura (koliko god ona možda umjetno prikazana).

## 5.2 Diplomatski „Divlji zapad“

Jedna od najiščekivanijih izvedbi na izložbi bila je poznata putujuća predstava iz SAD-a koju je organizirala družina Wild West, na čijem je čelu bio veteran Divljeg zapada Buffalo Bill (eng. *Buffalo Bill's Wild West*). Navedena družina uplovila je u francusku luku Le Havre sredinom svibnja, gdje ih je dočekalo nekoliko desetaka tisuća ljudi koji su osobn došli vidjeti ovu neobičnu družinu. Francuze su fascinirali brojni kauboји, Indijanci i bizoni koji su se nalazi na brodu. Otkako je Louisiana prodana SAD-u 1803. godine, Francuzi nisu imali previše dodira sa američkim kontinentom, te stoga ne čudi toliki interes za svjetski poznatom izvedbom koja je na zabavan način dramatizirala romantiziranu povijest američkog Divljeg zapada. Počevši od 18. svibnja, družina Buffalo Billa izvodila je dvije predstave dnevno, gotovo svaki put pred punim tribinama koje su bile kapaciteta 15 000 gledatelja. Romanitizirani prikaz Divljeg zapada bio je veliki hit među pariškom publikom. Pravi Indijanci pokriveni u svojim tradicionalnim bojama i odjeći, inscenirane borbe s kauboјima, te impresivna preciznost poznate revolverašice Annie Oakley, samo su neke od atrakcija koje je svaki posjetitelj navedene predstave mogao

---

<sup>85</sup> Young, „From the Eiffel Tower“, 352.

vidjeti. Za one koji su bili impresionirani viđenim, te su htjeli vidjeti još, mogli su posjetiti privremeni kamp družine koji se nalazio u praiškom predgrađu Neuilly. Zahvaljujući velikoj popularnosti njegove predstave, Buffalo Bill, pravog imenog William F. Cody, postao je tako neslužbeni predstavnik i maskota SAD-a na izložbi u Parizu, zasjenivši čak i američkog veleposlanika u Francuskoj, Whitelawa Reida. Sam Reid je bio diplomatski vrlo aktivan tijekom trajanja izložbe. Tako je odlučio iskoristiti slavljeničku atmosferu oko izložbe kako bi dogovorio ukidanje zabrane uvoza američke svinjetine u Francusku koja je tada bila na snazi. Naime, Francuzi su nekoliko godina prije pariške izložbe otkrili da je lisna uš filoksera, agresivna štetočina koja je isključivo napadala vinovu lozu, gotovo sigurno došla iz SAD-a. S obzirom na štetu koju je pretrpila francuska industrija vina, 1882. godine uslijedila je zabrana uvoza svinjetine iz SAD-a zbog navodnog straha od parazitske infekcije trihineloze. Ovaj trgovački rat se produbio kada je SAD sljedeće godine uzvratio uvođenjem 30%-te carine na uvoz svih umjetnina iz Francuske.<sup>86</sup>

Unatoč navedenom trgovačkom sukobu, američko-francuski odnosi su u vrijeme izložbe bili iznimno pozitivni. Prijateljski odnosi SAD-a i Francuske započeli su još usred borbi Amerikanca za neovisnost od kolonijalne britanske vlasti. Iako je u vrijeme Američke revolucije Francuskom još uvijek vladao *ancien regime*, podržavali su rušenje britanske vlasti, premda naravno ne iz slobodarskih razloga. Neovisnost američkih kolonija znatno je oslabio britanski položaj na američkom kontinentu, što je odgovaralo Francuskoj koja je 1763. Pariškim mirovnim ugovorom izgubila gotovo sve svoje sjevernoameričke posjede.<sup>87</sup> Zbog njihovog prijateljstva i povijesnog saveza, organizatori izložbe su na dan 4. srpnja odlučili proslaviti Američki dan neovisnosti. Pariške vlasti organizirale su proslavu za svoje američke goste, te se tijekom popodneva istoga dana na vrhu Eiffelovog tornja vijorila američka zastava. Posjetitelji izložbe su istu večer mogli gledati i vatromet, koji je jedan od najprepoznatljivih tradicija proslave američke neovisnosti.

Osim rješavanja pitanja vezanih uz trgovački rat između dviju država, američki veleposlanik Reid odlučio je iskoristiti prisutnost dijela indijanskog plemena Sioux u Parizu. Pripadnici navedenog plemena otputovali su iz kampa Buffalo Billa u Pariz kako bi se sastali sa Reidom, koji je od njih zatražio da potpišu ugovor kojim bi se njihov Dakota teritorij otvorio

---

<sup>86</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 124.

<sup>87</sup> Francuska je Ugovorom iz San Ildefonsa 1800. godine privremeno vratila kontrolu nad posjedom Louisiana, međutim Napoleon je već 1803. prodao navedeni teritorij SAD-u.

za javnost. S obzirom na nemogućnost komunikacije s ostatkom plemena, te činjenicu da je samo dio njih bio u Parizu, potpis bilo kakvog ugovora o predaji teritorija je odbijen.<sup>88</sup>

Unatoč službenom bojkotu izložbe od strane Velike Britanije, sin kraljice Viktorije, princ od Walesa i budući britanski kralj Edward VII. posjetio je parišku izložbu u privatnom aranžmanu sa svojom ženom Alexandrom i njihovih petero odrasle djece.<sup>89</sup> Kraljevska obitelj privukla je puno pozornosti, te ih je Gustave Eiffel, zajedno sa nekolicinom francuskih službenika, proveo kroz svoj željezni toranj. Eiffel je također ugostio i njemačkog veleposlanika, čija država je također „službeno“ bojkotirala izložbu. Brojni drugi monarsi, ili barem njihovi (ne)službeni predstavnici, također su odlučili posjetiti parišku izložbu, koja je to ljeto postala „hit“ destinacija za brojne osobe iz javnog života u Europi i svijetu. Tako su između ostaloga ovu vrlo „republikanski“ orijentiranu izložbu posjetili grčki kralj Đuro I., perzijski šah Nazer al-Din, bivša španjolska kraljica Izabela II., budući ruski car Nikola II., egipatski kedi<sup>90</sup> Tefvik Paša, senegalski kralj Dinah Salifou i još nekolicina drugih.<sup>91</sup>

Dana 29. rujna, nekoliko tjedana prije zatvaranja izložbe, ocjenjivačka komisija pariške izložbe objavila je popis od čak 33 000 pobjednika. Veliki uspjeh koji je ostvarila izložba, ponukala je organizatore da produže njezino trajanje za još tjedan dana, te je novi datum zatvaranja bio 6. studeni.<sup>92</sup> U iščekivanju sljedeće svjetske izložbe, koja je bila najavljena 1892. godine u SAD-u (u konačnici je pomaknuta na 1893. godinu), tamošnji mediji počeli su zamišljati kako da nadmaše izložbu u Parizu, koja je po svim mjerilima bila najuspješnija svjetska izložba do tad. Tako su neki mediji zamišljali mogućnost o izgradnji još višlje varijante Eiffelovog tornja. *Chicago Tribune* je predložio izgradnju petostotinjak metara visokog tornja pod kojim bi „Eiffelov toranj mogao pokriti svoju glavu“.<sup>93</sup> Navedena ideja bila je jedan od „skromnijih“ prijedloga o tome kako „nadvisiti“ Eiffelov toranj. Nekolicina američkih novina navodila je brojne nestvarne megalomanske projekte koji bi bili glavna atrakcija nadolazeće svjetske izložbe u SAD-u. Iako takve ideje nikad nisu ostvarene, takvi i slični prijedlozi u američkim medijima pokazuju koliko su u SAD-u ozbiljno shvaćali svoju konkurentnost naspram država s druge strane Atlantika. U jednom trenutku, čak je i sam Gustav Eiffel ponudio

---

<sup>88</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 155.

<sup>89</sup> Isto, 112.

<sup>90</sup> Službeni naslov koji je Porta dala 1867. egipatskomu namjesniku Ismail-paši s pravom nasljedstva po prvorodstvu (odgovara statusu potkralja). Taj su naslov zadržali i njegovi nasljednici sve do 1914. („Kedi“, Lekiskografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 19. IV. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31073>)

<sup>91</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 132.

<sup>92</sup> Isto, 182.

<sup>93</sup> Isto, 184.

da na sljedećoj svjetskoj izložbi nadmaši samoga sebe, ali je odbijen čisto zbog toga što nije bio američki inženjer.<sup>94</sup> *Washington Post* se pridružio hvalama koje su upućene pariškoj izložbi, osvrnuvši se istovremeno na izazov koji očekuje iduće organizatore: „[Pariška izložba] Nadmašila je najoptimističnija očekivanja njezinih promotora u svakom pogledu, a mi očekujemo da će je [Američka] svjetska izložba 1892. nadvisiti.“<sup>95</sup> Unatoč optimističnim očekivanjima da će već sljedeća svjetska izložba „nadvisiti“ Eiffelov toranj, to će se dogoditi tek četiri desetljeća nakon što je izgrađen, kada je 1929. godine u Chicagu otvoren neboder Chrysler.

Uvečer dana 6. studenog, održana je službena ceremonija zatvaranja izložbe. Veliki broj ljudi došao je gledati vatrometni i svjetlosni spektakl koji je okruživao Eiffelov toranj. Exposition Universelle 1889. u konačnici je uspio podići ugled Francuske u svijetu na još veću razinu. Dok je početak izložbe bio označen kontroverznom izgradnjom Eiffelovog tornja i bojkotom nekolicine velikih sila, završio je pohvalama sa skoro svih strana svijeta, a u konačnici čak niti članovi nekih kraljevskih obitelji nisu mogli odoljeti Parizu. Američke novine *The American Register* ovako su prokomentirale francuski uspjeh: „Kada Bismark kaže (strancima) da je Francuska na rubu krvave revolucije, stranci će se nasmijati.“<sup>96</sup> Pariška izložba u konačnici je privukla za ono vrijeme vrtoglavih 28 do 30 milijuna posjetitelja, što je u prosjeku bilo 175 000 ljudi dnevno. Na tu svjetsku izložbu je ukupno potrošeno 47 milijuna franaka, a njezinoj isplativosti najbolje je prokomentirao profesor John Stamper koji je zaključio kako je to „mala cijena za državu koja se željela povoljno pokazati u stotoj godišnjici njezine revolucije“.<sup>97</sup>

Kraj izložbe nije značio i kraj za „neslužbenog veleposlanika“ i kulturnog ambasadora SAD-a Buffalo Billa, čija predstava se i dalje mogla gledati u pariškom predgrađu Neuilly još narednih tjedan dana. Na kraju svog posljednjeg „showa“, Williamu Codyju uručen je veliki vijenac cvijeća od strane pariških vlasti na kojem je bilo napisano „Od tvojih pariških prijatelja“. Kaubojsko-indijanska karavana već je idući dan rastavila svoj kamp i uputila se prema Marseilleu, idućoj postaji na njihovoj europskoj turi.<sup>98</sup>

---

<sup>94</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 200.

<sup>95</sup> Isto, 188.

<sup>96</sup> Isto, 186.

<sup>97</sup> Stamper, „The Galerie des Machines“, 330 – 331.

<sup>98</sup> Jonnes, *Eiffel's Tower*, 188.

## 6. Kolumbijska izložba u Chicagu 1893.

U godinama nakon Izložbe stoljetnice u Philadelphiji, SAD se približavao još jednoj velikoj, povijesno važnoj obljetnici. Naime, 1892. godina bila je 400. godišnjica od otkrića Amerike Kristofora Kolumba. Iako je u suvremenoj historiografiji došlo do rasprave i neslaganja oko značaja Kolumbova pothvata, krajem 19. stoljeća Kolumbovo otkriće Amerike smatralo se kamenom-temeljcem za povijest SAD-a. Stoga je nastala ideja da se organizira velika izložba kojom bi se komemorirala navedena obljetnica. S obzirom na iskustvo iz 1876. godine, svjetske izložbe više nisu bile nepoznanica u SAD-u. Također, rekordan priljev imigranata iz europskih zemalja u godinama između tih dviju svjetskih izložbi, vjerojatno je također doprinio otvaranju američkog društva prema stranim posjetiteljima (iako je ta otvorenost uglavnom bila usmjerena prema europskim gostima). Ipak, krajem 19. stoljeća u SAD-u još uvijek opstaje slika Europe kao kontinenta gdje vlada nestabilnost i *anicien regime*. Međutim, koristi koje su svjetske izložbe donosile ne samo gradovima, već i državama u kojima su se organizirali bile su i više nego jasne. Američki gradovi ubrzo su stoga krenuli u utrku za domaćinstvo. Tijekom 1889. godine vodio se okršaj između Chicaga i New Yorka, ali je već u veljači sljedeće godine američki Zastupnički dom glasovanjem izabrao Chicago kao službenog domaćina prigodno nazvane Kolumbijske izložbe. Iako je grad 1871. pogodio stravični požar, broj stanovnika se unutar gradskih granica upeterostručio u sljedećih dvadeset godina, te je narastao na brojku od milijun. Navedeni rast dogodio se zahvaljujući masovnom priljevu stanovništva, ali i zbog pripajanja okolnih predgrađa i satelitskih naselja unutar brzorastućeg čikaškog gradskog područja. S obzirom da se odluka o domaćinstvu donijela vrlo kasno, organizatorima je vrlo rano bilo jasno da se izložba nikako neće moći održati 1892. godine, te je pomjerena za godinu dana. Iako vrlo očit izgovor, službeni razlog pomicanja izložbe bilo je pružanje „mogućnosti drugim američkim gradovima da u 1892. proslave obljetnicu na lokalnoj razini“.<sup>99</sup>

U srpnju 1891. organizatori Kolumbijske izložbe zaputili su se u glavne gradove Europe i Južne Amerike kako bi pronašli države zainteresirane za sudjelovanje, kojima su zatim predložili izgradnju vlastitih paviljona na sajmišnom prostoru u kojima bi smjestili specijalizirane izložbe, te svoje administrativno osoblje.<sup>100</sup> Unatoč dobroj volji organizatora, jedna unutarnjo-politička odluka mogla je značajno ugroziti željnost europskih država da

---

<sup>99</sup> Stanley Applebaum, *The Chicago World's Fair of 1893: A Photographic Record* (Mineola: Dover Publishing, 1980), 22.

<sup>100</sup> Eric Sandweiss, „Around the World in a Day: International Participation in the World's Columbian Exposition“, *Illinois Historical Journal* 84 (1991), 4.

sudjeluju na Kolumbijskoj izložbi. Godine 1890. u SAD-u je na snagu stupila tzv. McKinleyjeva carina (eng. *McKinley Tariff* ili službeno *Tariff Bill of 1890*). Radilo se o zakonu kojeg je predložio William McKinley, tadašnji član Zastupničkog doma iz Ohia i budući predsjednik SAD-a (1897. – 1901.). Nakon što je zakon donesen, prosječna carina na uvozne proizvode skočila je na 50%, a sve sa ciljem da se pokrene domaća proizvodnja materijala i proizvoda koje je SAD većim dijelom uvezio.<sup>101</sup> Iako je zakon bio kontroverzan izvan SAD-a, on u konačnici nije imao previše utjecaja na odluku europskih država o (ne)sudjelovanju na izložbi. Ipak, taj potez je ukazivao na određenu nedosljednost službene politike SAD-a. Dok se planirala svjetska izložba koja je promovirala međunarodnu suradnju i širenje globalnog tržišta, istovremeno su se donosili protekcionistički zakoni kojima se to isto tržište pokušavalo kontrolirati. Dok je većina europskih država u konačnici prihvatila poziv, Kina je odlučila bojkotirati Kolumbijsku izložbu zbog tzv. Zakona o isključivanju Kineza (eng. *Chinese Exclusion Act*) koji je donesen 1882., a čijim donošenjem je zabranjen ulazak kineskim imigrantima u SAD.<sup>102</sup> S druge strane, japansko-američki odnosi bili su sve topliji, što zbog vesternizacije japanskog društva, što zbog zainteresiranosti koju je američko društvo pokazivalo prema Japanu i njegovoj kulturi. Stoga je cilj japanskog sudjelovanja na izložbi (osim očite želje za širenjem tržišta) bio država Zapada pokazati što uglađeniji prikaz japanske kulture i povijesti, s posebnim fokusom na napredak koji je ostvaren u toj donedavno zatvorenoj državi. Japanski veleposlanik u SAD-u Gozo Tateno izrazio je i želju za integracijom Japana u globalni poredak, što je napomenuo u izjavi u kojoj tvrdi da želi: „...dokazati kako je Japan država vrijedna punopravnog članstva u obitelji nacija“.<sup>103</sup>

Kolumbijska izložba u Chicagu otvorena je 1. svibnja, nakon dugotrajne pripreme i uređivanja philadelphijskog Jackson Parka koji je očekivao milijune posjetitelja tijekom narednih nekoliko mjeseci. Kao što je predsjednik Grant otvorio Izložbu stoljetnice u Philadelphiji, tako je Kolumbijsku izložbu otvorio predsjednik Grover Cleveland, koji je upravo započeo svoj drugi mandat. Predsjednik je pritiskom tipke upalio sva svjetla i strojeve na izložbi, te je „show“ mogao započeti. Radilo se o dotad površinom najvećoj svjetskoj izložbi –

---

<sup>101</sup> Quentin J. Skrabec, *William McKinley: Apostle of Protectionism*, (New York: Algora Publishing, 2008), 89.

<sup>102</sup> Iako je službena Kina bojkotirala izložbu, na Midwayu se na kraju ipak našlo kinesko kazalište i čajna kuća koju su postavili „patriotski i marketinški zainteresirani“ kineski predstavnici. Tako je Kina na Kolumbijskoj izložbi simbolično „spuštena“ na razinu ulične zabave, bez ikakvog stvarnog predstavnitva. (Rydell, *All the World's a Fair*, 59)

<sup>103</sup> Sandweiss, „Around the World“, 9.

na prostoru od oko 250 hektara (radilo se o triput većoj površini od Pariške izložbe iz 1889. godine) nalazilo se oko 200 zgrada i paviljona.<sup>104</sup>

### 6.1 Čikaški „Bijeli grad“ i *Midway Plaisance*

Kako je izgledala Kolumbijska izložba i što je mogla ponuditi posjetiteljima? Sajmišni prostor mogao se podijeliti na dva dijela – na tzv. „Bijeli grad“ (eng. *White City*) i *Midway Plaisance* – dugačku ulicu koja je svojim položajem služila kao aneks Bijelom gradu. Središtem parka u kojem je bila smještena izložba dominirao je Bijeli grad u kojem su bile smještene glavne zgrade izložbe. Pridjev „bijeli“ zaradio je zbog bijele boje koja je dominirala na većini fasada u tom dijelu izložbe. Kolumbijska izložba se donekle udaljila od svojih prethodnika, te nije nastavila tradiciju izgradnje velike središnje zgrade, već je izgrađeno nekoliko tematskih zgrada, od kojih je daleko najveća bila tzv. zgrada proizvoda i slobodnih umijeća (eng. *Manufactures and Liberal Arts Building*) koja se nalazila u središtu Bijeloga grada. Izložba je uistinu bila dojmljiva na estetskoj razini, posebno zbog brojnih zgrada i paviljona koji su izgrađeni u klasicističkom stilu. Arhitektura je imala glavnu ulogu na izložbi i to je bilo vidljivo na svakom koraku.



Prilog 3. Estetski impresivan „Bijeli grad“ na Kolumbijskoj izložbi u Chicagu 1893. godine

Međutim, posljedica takvog fokusa je dovelo do slabijeg tehnološkog dijela izložbe. Za razliku od Izložbe stoljetnice koja je imala Bellov telefon i Pariške izložbe koja je imala

<sup>104</sup> Applebaum, *The Chicago World's Fair*, 29.

Edisonov gramofon, Kolumbijska izložba nije imala ništa potpuno novo za pokazati u svijetu tehnologije, već samo naprednije modele već poznatih izuma. Razlog za nedostatak nekog novog tehnološkog čuda jedan razočarani strani posjetitelj pronašao je u činjenici da se svjetske izložbe održavaju prebrzo, te da zbog toga ne može baš svaka svjetska izložba ponuditi neki tehnološki novitet.<sup>105</sup> Ipak, to ne znači da nije bilo ništa za vidjeti iz svijeta tehnike i novih izuma. Tako su posjetitelji mogli vidjeti brojne električne izume Nikole Tesle, a ni Edison nije u Chicago došao praznih ruku.<sup>106</sup> Američki izumitelj izložio je poboljšanu verziju gramofona koji je bio hit na prethodnoj izložbi u Parizu. Za vrijeme trajanja Kolumbijske izložbe Edison je navodno predstavio još jedan svoj novi izum – tzv. kinetoskop, uređaj koji je mogao projicirati kratke filmove u trajanju do 60 sekundi. Ipak, čini se kako navedeni uređaj nije bio izložen na samoj izložbi, iako su dostupni izvori vrlo kontradiktorni, te se taj podatak ne može potvrditi u potpunosti. Dok prisutnost Edisonovog izuma na samoj izložbi ne možemo potvrditi, sa sigurnošću znamo da je engleski fotograf Eadward Muybridge izložio tzv. zoopraksiskop, uređaj za prikazivanje pokretnih slika. Glavna razlika između Edisonovog kinetoscopa i Muybridgeovog zoopraksiskopa bila je u tome da je Edisonov aparat mogao prikazivati duže scene samo jednoj osobi istovremeno, dok je Muybridgeov izum projektirao kraće scene, ali ih je odjednom mogla pratiti šira publika.<sup>107</sup>

Organizatori izložbe puno su više pažnje posvetili i novim društvenim znanostima poput antropologije i sociologije, koje su krajem 19. stoljeća uglavnom služile za pravdanje imperijalnih namjera tadašnjih svjetskih sila. Svjetske izložbe više nisu trebalo biti mjesto gdje su se države predstavljale isključivo kroz prikaz svojih najboljih materijala i proizvoda. Fokus je prešao na potencijalnu „obrazovnu“ ulogu svjetskih izložbi. Takva promjena bila je prije svega inspirirana „živim“ kolonijalnim izlozbama sa četvrtog *Exposition Universellea* u Parizu 1889. godine. Međutim, već u prvoj Velikoj izložbi postojala je želja organizatora da izložbe inspiriraju društvo prema stvaranju novog znanja. Tajnik američkog muzeja Smithsonian G. Brown Goode je u tzv. „Prvom nacrtu klasifikacijskog sustava za Kolumbijsku svjetsku izložbu“ vidio obrazovnu ulogu budućih izložbi kao nešto neminovno:

„Izložba budućnosti bit će više izložba ideja nego izložba predmeta i ono što ne bude imalo barem neke živuće i inspirirajuće misli iza sebe, te ono iz čega se ne bude mogla naučiti nekakva vrijedna pouka, neće biti dostojno prijema u izložbene hale“.

---

<sup>105</sup> Applebaum, *The Chicago World's Fair*, 31.

<sup>106</sup> Isto, 101-102.

<sup>107</sup> Isto, 198.



Nadalje, dodao je kako će se izložba fokusirati na ljudski napredak, te pojasnio da će Kolumbijska izložba biti „ilustrirana enciklopedija civilizacije“.<sup>108</sup> Ono o čemu je Goode govorio najbolje se moglo vidjeti na spomenutom *Midwayu*, koji je bio preko kilometar i pol dugačka avenija prepuna zabavnih sadržaja za posjetitelje – od kazališta i restorana sve do etno sela koja su nastanjivali najrazličitiji predstavnici izabranih naroda i plemena. Tako su se na relativno malom prostoru mogle vidjeti džamije, pagode, te kolibe i kuće izgrađene u egipatskom, beduinskom, javanskom ili njemačkom stilu.<sup>109</sup> Kolumbijska izložba postala je tako prva svjetska izložba koja je posebno izdvojila „zabavnu“ sekciju (iako kulturna sela danas možda ne bi smatrali „zabavom“) od znanstvenih, tehnoloških i umjetničkih eksponata koji su se nalazi u glavnom dijelu izložbe.<sup>110</sup>

Većina država odlučila se za izgradnju vlastitih paviljona koji su bili građeni u određenom stilu koji je bio prepoznatljiv za tu državu. Arhitektura određene nacije trebala je stoga reflektirati kulturu te države. Među stranim državama koje su izgradile vlastite paviljone, najveći je imala Njemačka, a navedeni paviljon je i najduže „preživio“ među stranim paviljonima. Osim izgradnje paviljona, njemačka država podržala je izgradnju i tzv. Kruppove zgrade, u kojoj se mogla vidjeti slika jedne ratoborne i militarističke države koja je spremna za rat. U samoj zgradi tako je organizirana izložba oružja, koja je trebala pokazati vojnu moć države čije ujedinjenje se dogodilo svega dva desetljeća prije. Koji je razlog tako agresivnog ulaganja njemačke države u vlastito predstavljanje na Kolumbijskoj izložbi? Osim što su Nijemci očito željeli pokazati vlastitu vojnu moć i proširiti svoje tržište, također su bili razočarani prijemom kojeg su dobili na Izložbi stoljetnice, te su ovaj puta željeli bolje predstaviti svoju državu.<sup>111</sup> Tijekom trajanja izložbe brojni dani su posvećivani raznim državama i organizacijama, pa je tako i Njemačka dobila svoj dan, koji se slavio 15. lipnja.<sup>112</sup>

Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, organizatori Kolumbijske izložbe željeli su zasjeniti Eiffelov toranj, te izgraditi nešto još impresivnije za Kolumbijsku izložbu. Iako u konačnici ništa na ovoj izložbi nije ni blizu pariralo veličini Eiffelovog tornja, američki „odgovor“ bila je izgradnja iznimno velikog panoramskog kotača čija visina je dosegla 80 metara.<sup>113</sup> Sam kotač je dizajnirao i izgradio inženjer George W. Ferris. Po njemu je kasnije u engleskom jeziku nazvan svaki panoramski kotač koji je kopirao njegov dizajn – tzv. Ferrisov

---

<sup>108</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 55.

<sup>109</sup> Isto, 71.

<sup>110</sup> Bolotin, *Chicago's Grand Midway*, 18

<sup>111</sup> Applebaum, *The Chicago World's Fair*, 154.

<sup>112</sup> Isto, 200.

<sup>113</sup> Bolotin, *Chicago's Grand Midway*, 41

kotač. (eng. *Ferris wheel*) Slično kao i na Kolumbijskoj izložbi, vlada SAD-a izgradila je vlastiti paviljon kako bi promovirala svoj rad, te posjetiteljima pokazala opću sliku SAD-a. Tako je između ostaloga ispred vladine zgrade bio usidren model broda USS Illionis u prirodnoj veličini. Bio je to pokazatelj snage američke mornarice, koja je do 1890-ih postala treća najveća na svijetu.<sup>114</sup>

## 6.2 Analiza izložbe

Osim manjih etničkih i rasnih incidenata, Kolumbijska izložba prošla je u relativnom miru. Međutim, 28. listopada 1893., svega tri dana prije zatvaranja izložbe, čikaški gradonačelnik Carter Henry Harrison ubijen je u svom domu od strane mentalno nestabilnog atentatora koji je bio nezadovoljan što nije dobio posao u gradskoj upravi. Stoga je završna ceremonija izložbe zakazana za 31. listopada održana puno skromnije od planiranog.

Kolumbijsku izložbu u konačnici je posjetilo oko 27,5 milijuna posjetitelja, te je unatoč velikim troškovima izložba završila u financijskom plusu od oko dva milijuna dolara.<sup>115</sup> Iako su atentat popularnog gradonačelnika, te tzv. Panika 1893. godine (ekonomska kriza koja je pogodila državu sredinom 1890-ih) pokvarili zadnjih nekoliko tjedana izložbe, sveukupni dojam koji je Kolumbijska izložba ostavila na gotovo svim razinama bio je izniman. Diplomatski gledano, SAD je još jednom potvrdio svijetu da je „dostojan“ svojeg visokog položaja u sve konkurentnijem globalnom poretku. Čikaški neoklasični Bijeli grad izgrađen za izložbu bio je simbol američkog jedinstva i moći. Dok je poruka jedinstva više bila namijenjena domaćem stanovništvu kojem je Građanski rat od prije tridesetak godina još bio svjež u sjećanju, slika gospodarske, vojno, te geopolitički moćne države bila je namijenjena stranim posjetiteljima. Iako se SAD nije prikazivao kao militarističko društvo već kao društvo koje gleda prema budućnosti, izlaganje ratnog broda USS Illinois poslužilo je kao određeno upozorenje državama koje su mogle imati drugačije interese u sferi utjecaja koju si je SAD postavio.

Cilj izložbe bio je da SAD pokaže kako je iz prethodno navedenog jedinstva i posebnog političkog uređenja proizašla snaga i gospodarski rast koji je uzdigao tu mladu državu na razinu svjetske sile u svega nekoliko desetljeća. Uz sve navedeno, sama izložba pokušala je i pružiti odgovor na brojne socijalne probleme koji su tištili tadašnje američko društvo, poput stalno prisutne ekonomske i rasno-etničke nejednakosti. Izložbe povezane sa socijalnim znanostima također su željele opravdati imperijalističku politiku SAD-a i drugih europskih država,

---

<sup>114</sup> Applebaum, *The Chicago World's Fair*, 147.

<sup>115</sup> Isto, 206.

prikazujući egzotična plemena kao „prvi stadij“ civilizacije, a vlastite države kao „zadnji stadij“ do kojeg treba težiti. Trebao je to biti prikaz savršenog utopijskog društva koje je ostvarivo kroz daljnji ljudski napredak na području socijalnih i tehnoloških znanosti. Pokušaji da se rekreira takav raspored nastavio se na sljedećih nekoliko svjetskih izložbi, a vrhunac tog trenda moguće je pronaći već u sljedećoj svjetskoj izložbi koja je došla u SAD.

## **7. Izložba kupovine Louisiane u St. Louisu 1904.**

Trend organiziranja svjetskih izložbi povodom velikih obljetnica važnih povijesnih događaja nastavljen je i u novom stoljeću. Ovoga puta radilo se o proslavi stote godišnjice američke kupovine Louisiana teritorija, zahvaljujući kojoj je SAD značajno uvećao svoj teritorij, te time otvorio novo poglavlje u svojoj povijesti, otvorivši tzv. *frontier* prema zapadu. Službeni planovi za izložbu započeli su već 1896. godine. St. Louis bio je najizgledniji kandidat za domaćinstvo već od početka s obzirom na važnost koju je kupnja Louisiane imala za povijesni razvoj toga grada, koji se nalazio u srcu američkog Srednjeg zapada. Bivši gradonačelnik grada St. Louisa i bivši guverner savezne države Missouri David Francis je na sastanku s lokalnim moćnicima 1896. godine istaknuo važnost koju je kupovina Louisiane imala za njihov grad: „Postoji jedan događaj u povijesti ovog grada, koji je drugi po važnosti odmah iza Deklaracije o neovisnosti... i to je kupovina Louisiane.“<sup>116</sup> U travnju 1900. godine osnovana je kompanija čiji cilj je bila organizacija izložbe koja je službeno nazvana Izložba kupovine Louisiane (eng. *Louisiana Purchase Exposition*). Središnja tematika izložbe trebala se temeljiti oko izraza „Sveučilište budućnosti“. Izložba se stoga trebala fokusirati na ulogu koju takvi događaji imaju kao obrazovne institucije, posebice za ljude koji su pripadali radničkoj klasi.<sup>117</sup> Time je nastavljen naglašeni fokus na obrazovanje koji je obilježio većinu svjetskih izložbi kasnog 19. stoljeća, te koji je nastavljen i u novom stoljeću.

### **7.1 *The Pike* i „žive“ izložbe**

Za razliku od prethodnih dviju svjetskih izložbi, ovu nije osobno otvorio tada trenutni američki predsjednik, Theodore Roosevelt, koji nije htio otvaranje Izložbe kupovine Louisiane pretvoriti u politički skup tijekom izborne 1904. godine, dok se borio za svoj drugi mandat.<sup>118</sup> Izložba u St. Louisu bila je površinom najveća svjetska izložba do tada, te se protezala na

---

<sup>116</sup> Don D. Fowler, Nancy J. Parezo, *Anthropology Goes to the Fair: The 1904 Louisiana Purchase Exposition*, (Lincoln: University of Nebraska Press, 2007.), 15.

<sup>117</sup> Fowler, Parezo, *Anthropology*, 19.

<sup>118</sup> Izložbu je u konačnici posjetio tek 26. studenog, nekoliko dana prije zatvaranja izložbe (Edmund Morris, *Theodore Rex* (New York: The Modern Library, 2002), 417)

površini većoj od 500 hektara. Slično kao i na Kolumbijskoj izložbi, izložba u St. Louisu također je bila vidljivo podijeljena na središnji dio koji se sastojao od arhitektonski impresivnih zgrada i paviljona izgrađenih u neoklasičnom stilu, te na „ulični“ dio (službeno nazvan *The Pike*). Tu su se očekivano mogle vidjeti popularne „žive“ izložbe, poput uvijek prisutne Kairske ulice, irskog i japanskog sela, itd. Ono što je *Midway* bio za Kolumbijsku izložbu, to je *The Pike* bio za Izložbu kupovine Louisiane. Slično kao i s rasporedom izložbi nekoliko godina prije u Chicagu, i u ovom slučaju je stvorena simbolična slika evolucije čovječanstva od primitivnih domorodačkih sela do moderne civilizacije industrijskog doba. Antropologija je stoga i na ovoj izložbi imala iznimno veliki značaj, nastavivši trendove sa dviju svjetskih izložbi u Parizu (1889. i 1900.), te sa Kolumbijske izložbe 1893. Međutim, organizatori su htjeli stvoriti najopsežniju antropološku izložbu do tada, napominjući da će se „posebice izložiti barbarski i polubarbarski narodi svijeta u što je moguće sličnijim uvjetima sa njihovim tipičnim i domaćim zavičajima“.<sup>119</sup> Ta relativno nova znanost prvi put se na svjetskim izložbama pojavila tijekom Pariške izložbe 1867. godine, ali će je tek iduća Pariška izložba, ona održana 1889. godine, značajnije popularizirati. S obzirom da je obrazovanje velikog broja posjetitelja bio je jedan od glavnih ciljeva kojeg su si postavili organizatori izložbe u St. Louisu, posebna pažnja je dana upravo antropologiji.

Osim očitog rasnog i darvinističkog aspekta takvih izložbi, te izložbe također vrijedi proučiti iz diplomatskog i geopolitičkog kuta. Većina „živih“ izložbi bila je smještena u *Pikeu* sa iznimkom ogromne filipinske izložbe koje se nalazila prekoputa najveće zgrade izložbe – poljoprivrednog paviljona. Filipinska izložba bila je važna službenoj politici SAD-a s obzirom na to da je trebala poslužiti kao opravdanje za nedavne geopolitičke i diplomatske poteze SAD-a. Nakon što su Filipini prešli pod upravu SAD-a nakon rata sa Španjolskom 1898. godine, stanovništvo tog otočja se vrlo brzo odlučilo pobuniti protiv svojih novih upravitelja. Iako su do 1904. godine američke trupe uspjele uglavnom pacificirati Filipine (ključno je bilo zarobljavanje filipinskog predsjednika i vođe pobunjenika Emilia Aguinalda 1901. godine), otok je ostao u politički i ekonomski nestabilnom stanju. Stoga je zaživjela ideja o „živoj“ izložbi filipinskog stanovništva, a koja je trebala približiti to daleko otočje stanovnicima SAD-a. Navedenu ideju podržao je i tadašnji guverner Filipina William Howard Taft, (kasnije američki predsjednik od 1909. do 1913. godine) koji je smatrao kako će prisutnost Filipinaca na izložbi pomoći u „dovršetku (procesu) pacifikacije i poticanju Filipinaca da poboljšaju svoj

---

<sup>119</sup> Miya Elise Mizuta, „Fair Japan“: On Art and War at the Saint Louis World's Fair, 1904.“ *Discourse* 28 (2006), 38.

položaj“. U konačnici je čak 12 000 Filipinaca smješteno u privremenim selima koji su izgrađeni za potrebe izložbe.<sup>120</sup> Filipinska izložba u St. Louisu nije bila prva takva u SAD-u. Tri godine prije St. Louisa, u gradu Buffalu je organizirana Panamerička izložba koja je također imala sličnu filipinsku izložbu. Kao i u St. Louisu, filipinska izložba u Buffalu imala je sličnu ulogu, što je napomenuo i glavni direktor navedene izložbe: „Ovo je prvo i najbolja prilika koju smo ikad imali da opravdamo, (...) stjecanje novog teritorija“.<sup>121</sup>

Vječno prisutna japanska delegacija je i u St. Louisu dočeka iznimno pozitivno, ponovno se hvalivši napretkom koji je njihova država ostvarila u posljednjih nekoliko desetljeća. Zapravo se radilo o reklamiranju Japana kao vesternizirane države koja je konačno zaslužila visoko mjesto u svjetskom poretku. Ipak, ovaj puta su imali i razloga za takvo visoko mišljenje o svojoj državi. Rusko-japanski rat koji se odvijao upravo u vrijeme svjetske izložbe u St. Louisu još je više podigao ugled Japana u svijetu, posebice nakon niza pobjeda ostvarenih protiv ruske vojske. Tako je jedan komentator izjavio da Japanci u St. Louisu „izgledaju kao da su jedna od prvih nacija svijeta“.<sup>122</sup> Japanska izložba u St. Louisu može se stoga smatrati kulminacijom međunarodne promocije japanske države u vrijeme Meiji ere (1868. – 1912.). Japan se u St. Louisu uglavnom fokusirao na predstavljanje svoje umjetnosti, zbog čega su tadašnji zapadni kritičari često vidjeli Japan kao miroljubivu i „ženstvenu“ državu (posebice zbog prisutnosti japanskih *geisha* na izložbi). Ipak, u vrijeme dok se Japan u SAD-u prikazivao svijetu kroz miroljubljivu umjetnost, na drugom kraju Tihog oceana ta rastuća azijska sila vodila je rat sa Rusijom. Jedna „bitka“ između Japana i Rusije odigrala se i u St. Louisu – nakon što je ruska delegacija odustala od sudjelovanja na izložbi, Japan je preuzeo prostor koji je bio namjenjen Rusiji, te si je zahvaljujući tome osigurao simpatije zapadnih promatrača.<sup>123</sup> Japan je stoga uz uspjehe na bojnopolju ostvario „pobjedu“ i na Izložbi kupovine Louisiane, pokazavši tako zapadnim silama da su podjednako uspješni i u diplomatskim bitkama.

Posjetitelji *Pikea* mogli su očekivati sajamski „svijet u malom“ poput onog iz Pariza 1889. ili Chicaga 1893. godine. Prostor je bio dizajniran tako da se posjetitelji osjećaju kao da su na dalekim putovanjima u nepoznatim zemljama. Posjetitelji su tako između ostaloga mogli vidjeti rekreirane ulice Seville, Kaira i St. Louisa (kakav je bio 1804. godine), posjetiti filipinsko, japansko i irsko selo, Jeruzalem, Konstantinopol, Taj Mahal, itd.<sup>124</sup> Osim

---

<sup>120</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 187.

<sup>121</sup> Tom Gunning, „The World as Object Lesson: Cinema Audiences, Visual Culture and the St. Louis World's Fair, 1904“, *Film History* 6 (1994), 425.

<sup>122</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 202.

<sup>123</sup> Mizuta, „Fair Japan“, 40

<sup>124</sup> Gunning, „The World as Object Lesson“, 433.

antropoloških i kulturoloških izložbi, na *Pikeu* su se nalazile i brojne atrakcije koje su inkorporirale mehaničke značajke, te su tako uz brojne kolonijalne izložbe činili zanimljiv kontrast. Tako su za predsjednika izložbe Francisa atrakcije na *Pikeu* su bile utjelovljenje tehnološkog napretka koji je ponosno prikazivan u glavnim zgradama izložbe.<sup>125</sup> Tehnologija predstavljena na ovoj izložbi uistinu je bila impresivna za početak 20. stoljeća, a jedna od glavnih atrakcija bilo je prikazivanje potencijala strujne energije. Činjenica da je čitav jedan paviljon bio posvećen struji, te da se nalazio u središnjem dijelu Bijelog grada ukazuje na to koliko su važnost organizatori pridavali tom izvoru energije.

## 7.2 Tehnološka čuda novog stoljeća

Razni izumi koji su bili preteče modernih aparata i uređaja prikazani su na ovoj izložbi. Telautograf bio je preteča faksa kojim se analognim putem mogla reproducirati ista poruka s jedne lokacije na drugu. Telegrafon je bio preteča govornice koji je magnetski snimao glasovne poruke. Posebnu pozornost privukao je De Forestov bežični telegrafski toranj koji je mogao prenositi radio poruke na udaljenosti od skoro 2500 kilometara.<sup>126</sup> Svi navedeni eksponati pokazivali su svijet budućnosti u kojem će se udaljenost između ljudi i prostora u kojem žive drastično smanjiti. Kako je filmski povjesničar i teoretičar Tom Gunning primijetio: „Izložbe strojeva i transporta u St. Louisu zamišljali su svijet u kojem se udaljenost urušavala“.<sup>127</sup>

Osim prikazivanja potencijala koji je mogla imati električna energija, brojni drugi izumi i proizvodi koji su doprinijeli tehnološkom razvoju u svijetu impresionirali su posjetitelje u St. Louisu. Tako je po prvi puta u SAD-u organizirana velka izložba automobila. Uz to, film je po prvi puta odigrao značajniju ulogu na jednoj svjetskoj izložbi. Ulogu tog medija zamijetila je i vlada SAD-a, koja je na svojem izložbenom prostoru svakodnevno prikazivala filmove o životu američkih Indijanaca, te isječke iz nacionalnih parkova Yellowstone i Yosemite.<sup>128</sup>

Izložba kupovna Louisiane zatvorena je 1. prosinca 1904., sedam mjeseci nakon otvaranja. Uz samu izložbu paralelno su održane i 3. Olimpijske igre, koje je izložba zasjenila zbog malog broja sudionika na Olimpijadi. Gledano iz gotovo svih perspektiva, Izložba kupovine Louisiane bila je iznimno uspješna. SAD je ponovno potvrdio svoj položaj svjetske sile, pritom se i hvaleći novostečenim teritorijalnim dobitcima koje su postigli u Američko – španjolskom ratu. Organizatori izložbe u St. Louisu morali su stoga pronaći opravdanje za

---

<sup>125</sup> Gunning, „The World as Object Lesson“, 434.

<sup>126</sup> Isto, 429.

<sup>127</sup> Isto, 429.

<sup>128</sup> Isto, 439.

nedavne prekomorske akvizicije SAD-a, te istovremeno uvjeriti svijet da je model američkog imperijalizma humaniji od europske kolonizacije. Na izložbi je zbog toga ponovno predstavljena „utopijska“ društvena hijerarhija koja je nastala pod utjecajem darvinizma. Stvoren je „idealni“ svijet u kojem „divlja“ sela stoje nasuprot impresivno izgrađenim paviljonima koje mogu izraditi samo društva koja su dosegla vrhunac civilizacijskog razvoja. Sve u svemu, ciljevi ove izložbe su ispunjeni, te kako je američki povjesničar Robert Rydell napomenuo: „Izložba kupovine Louisiane dala je utopijsku dimenziju američkom imperijalizmu.“<sup>129</sup>

## **8. Panamsko - pacifička izložba u San Franciscu 1915.**

Posljednja svjetska izložba koja se održala prije osnivanja prethodno spomenutog BIE-a i nakon kojeg je uslijedio 14-godišnji prekid bila je Panamsko-pacifička izložba u San Franciscu koja je održana tijekom 1915. godine. Razlog za proslavu toga puta nije bila proslava nekakve povijesne obljetnice, već se slavio dovršetak izgradnje i otvaranje za međunarodni promet iznimno važnog Panamskog kanala. Radilo se o projektu oko čije izgradnje je bilo puno kontroverzi, te čak i dugotrajnog prekida svih radova. Prvi pokušaj izgradnje propao je pod francuskom upravom tijekom 1880-ih godina nakon mnogobrojnih skandaloznih problema zbog kojih je projekt na kraju završio na francuskom sudu. SAD je želio otkupiti prava izgradnje na kanal, ali je kolumbijska vlast, pod čijom upravom je bilo područje izgradnje, bila protiv. Politička situacija u regiji uskoro je postala vrlo povoljna za SAD, te 1903. godine u Panami dolazi do revolucije koja je dovela do panamske neovisnosti od Kolumbije. Vlasti SAD-a vojno su podržali Panamsku revoluciju, te stoga nije bio problem postići dogovor sa novom vlasti oko zakupa budućeg kanalskog teritorija. Panamski kanal bio je iznimno bitan infrastrukturni projekt ne samo za američku, nego i za svjetsku ekonomiju, te zahvaljujući kojemu se u konačnici zaobišao opasan put kroz Magellanov prolaz. Kanal je konačno izgrađen jedno desetljeće nakon ulaska graditelja iz SAD-a u posao.

Ubrzo nakon što je izgradnja započela 1904. godine, pojavile su se prve inicijative o organizaciji velike izložbe kojom bi se proslavilo otvorenje kanala. Vrlo rani planovi za proslavu otvaranja kanala prekinuti su u travnju 1906., kada je San Francisco pogodio razorni potres magnitude 7.8 po Richterovoj ljestvici zbog kojeg je smrtno stradalo nekoliko tisuća ljudi, a požar koji je nastao kao posljedica potresa gotovo je potpuno uništio širi centar grada.<sup>130</sup>

---

<sup>129</sup> Rydell, *All the World's a Fair*, 205.

<sup>130</sup> Abigail M. Markwyn, *Empress San Francisco: The Pacific Rim, The Great West, and California at the Panama Pacific International Exposition*, (Lincoln: University of Nebraska Press, 2014), 6.

Međutim, navedena tragedija samo je kratkotrajno zaustavila planove za izložbu, te su gradske vlasti organizacijom svjetske izložbe željeli pokazati žilavost i snagu grada kojeg je samo nekoliko godina prije zadesila jedna od najvećih prirodnih katastrofa u povijesti SAD-a. Pripreme su ubrzo nastavljene te je krajem 1906. godine u San Franciscu osnovana kompanija čiji cilj je bila organizacija „međunarodne ili svjetske izložbe povodom 400. godišnjice Balboina otkrića Tihog oceana (1913.) i proslave dovršetka Panamskog kanala.“<sup>131</sup>

Prve prave pripreme za izložbu započele su 1909. godine, kada je u San Franciscu održan prvi sajam nakon razornog potresa, a koji je trebao poslužiti kao manji test za grad koji se još uvijek oporavljao od prirodne katastrofe. Kao i uvijek, više gradova je željelo imati prestiž organiziranja svjetske izložbe. Tako su vlasti u New Orleansu argumentirali da je njihov grad pogodniji domaćin s obzirom na povlastice koje će taj grad ostvariti zbog svog geografskog položaja u odnosu na Panamski kanal. San Diego također je želio ugostiti svjetske izlagače povodom otvaranja kanala. Nakon međusobnih dogovora između dva kalifornijska grada, San Diegu je obećana regionalna izložba za vrijeme trajanja svjetske u San Franciscu. U konačnici, Zastupnički dom SAD-a je u siječnju 1911. domaćinstvo dodijelio San Franciscu.<sup>132</sup>

Nakon dodjele domaćinstva, trebalo je odrediti pogodnu lokaciju za održavanje izložbe. Nakon žustre rasprave oko lokacije sajmišnog prostora, odlučeno je da će izložba biti smještena na sjevernoj obali grada, u blizini budućeg mosta Golden Gate. Sama izložba trebala se prostirati na površini od oko 250 hektara (nešto „skromnije“ od prethodnih svjetskih izložbi). Središnji dio sastojao se od 11 glavnih izložbenih dvorana i tzv. festivalske dvorane (eng. *Festival Hall*). Prostor zapadno od glavnih zgrada bio je rezerviran za paviljone država sudionica, dok je istočni dio sajmišnog prostora bio namijenjen zabavnom sadržaju u tzv. Zoni (eng. *The Zone*).<sup>133</sup> Panamsko-pacifička izložba bila je arhitektonski šarolikija od svojih prethodnica, te su dominirale boje od opeke, bjelokosti, zlata, ruže, itd. Najupečatljivija atrakcija ove izložbe bio je 132 metra visok „Toranj dragulja“ (eng. *Tower of Jewels*). Toranj je bio prekriven sa 125 000 reflektirajućih dragulja koji su pružali svjetlosni spektakl po danu kao i po noći.<sup>134</sup>

Zapadno krilo izložbe namijenjeno za strane izlagače bilo je ponešto siromašnije sadržajem od očekivanog. Naravno, razlog za to bio je Prvi svjetski rat koji je godinu ranije

---

<sup>131</sup> Markwyn, *Empress San Francisco*, 7.

<sup>132</sup> Isto, 10.

<sup>133</sup> Isto, 25.

<sup>134</sup> Isto, 26.



prekinuo izložbene planove brojnim europskim državama. Zaraćene države smatrale su da bi bilo financijski neodgovorno uložiti resurse u svjetsku izložbu na drugom kraju svijeta u vrijeme kada je velika većina financija i materijala bila prijeko potrebna za ratne svrhe. Neke europske države su ipak napravile iznimku. Tako su Francuska i Belgija podijelile izložbeni prostor u francuskom paviljonu. Italija je također sudjelovala na izložbi izgradnjom vlastitog paviljona, te je ostala aktivna tijekom čitave izložbe, unatoč ulasku u rat tijekom 1915. godine i razornog potresa u središnjoj Italiji koji je početkom godine usmrtio oko 30 000 ljudi.<sup>135</sup> Nekoliko država izvan Europe također se našlo u nezgodnim unutarnjopolitičkim situacijama u vrijeme izložbe. Tako je 1911. godine u Kini došlo do revolucije koja je dovela do kraja Qing dinastije, te uspostave republike. Stoga su kineski predstavnici na izložbi željeli pokazati svijetu da je njihova država konačno na „pravom putu“. To su zamijetili i brojni američki mediji, koji su pohvalili njihov napredak. Južnije u Meksiku, na samo nekoliko stotina kilometara od San Francisca, bijesnila je revolucija započeta 1910. godine, a koja je 1911. natjerala ostarjelog Porifiria Diaza da nakon ukupno 31 godine (neprekidno od 1884.) siđe s vlasti i pobjegne u progonstvo.

Iako brojne europske države nisu sudjelovale službeno, to nije spriječilo privatnike iz tih zemalja da se upute u San Francisco kako bi promovirali svoju domovinu. Njemačka vlada je čak i prije početka Prvog svjetskog rata odbila sudjelovati na izložbi, što je potaknulo privatne ulagače njemačkih korijenja da pokušaju izgraditi paviljon njemačke povijesti i kulture. Plan izgradnje takve zgrade u konačnici je bio napušten u srpnju 1914. iz očitih razloga, te je u službenom izvješću navedeno da su „novčane žrtve“ Amerikanaca njemačkog podrijetla preusmjerene na „pomoć ranjenicima, udovicama i siročadi domovine“.<sup>136</sup> U konačnici su njemački predstavnici ipak uspjeli ostaviti traga na izložbi organiziranjem tzv. Njemačkog tjedna, koji je bio samo jedan od primjera lokalizirane etničke ili religiozne proslave kakvih je ova izložba bila puna. Vrhunac proslave Njemačkog tjedna održao se 5. kolovoza, kada je 35 000 ljudi sudjelovalo u njemačkoj paradi. Povorka je bila iznimno nacionalističkog karaktera, a okupljeno mnoštvo je postalo još energičnije i veselije kada je tijekom trajanja parade u San Francisco stigla vijest o ulasku njemačke vojske u Varšavu.<sup>137</sup> Događaji poput Njemačkog tjedna ubrzo su potaknuli zanimljivu raspravu unutar SAD-a o „lojalnosti“ novijih imigranata. Njihov identitet bio je vrlo često podijeljen između države u kojoj žive i država iz kojih su došli.

---

<sup>135</sup> „The Foreign Pavilions“, National Park Service, pristup ostvaren 29.VI.2022. <https://www.nps.gov/goga/learn/historyculture/ppie-foreignpavilions.htm>

<sup>136</sup> Markwyn, *Empress San Francisco*, 101.

<sup>137</sup> Isto, 101.

Ovaj problem posebice je izašao na vidjelo tijekom Prvog svjetskog rata, koji je unatoč službenoj neutralnosti SAD-a (do travnja 1917. godine), imao potencijal dovesti do socijalne nestabilnosti i potencijalnih sukoba između različitih nacionalnosti koje su na Starom kontinentu bile na suprotnim stranama. Bivši predsjednik Theodore Roosevelt bio je jedan od najglasnijih kritičara takvih „dvoumnh“ Amerikanca, kojima je domovina bila često važnija od države u kojoj su radili i živjeli, nazvavši ih „Amerikancima s crticom“ (eng. *Hyphenated Americans*) za koje „nema mjesta u ovoj državi“.<sup>138</sup>

## 8.1 Poljuljani odnosi sa Japanom i Kinom

S obzirom na položaj grada na Pacifiku, organizatori izložbe posebno su se založili za dovođenje izlagača iz Kine i Japana. Time ne samo da bi potvrdili međunarodni karakter Panamsko-pacifičke izložbe, već bi i dobili priliku za dodatnim širenjem američkog tržišta u Aziji. Stoga je Japan već 1912. bila prva država koja je odabrala lokaciju za svoju izložbenu zgradu.<sup>139</sup> Međutim, San Francisco je bio poznat po velikoj prisutnosti rasizma prema nemalom broju azijskih imigranata koji su naseljavali grad. Organizatori izložbe se su bojali da bi Kina i Japan mogli potencijalno odustati od sudjelovanja na izložbi ako budu smatrali da nisu dobrodošli. Diplomatski problem je bio tako velik, da se japanski generalni konzul u San Franciscu Matsuzo Nagai morao sastati sa predsjednikom Panamsko-pacifičke izložbe Charlesom C. Mooreom u jesen 1912. godine kako bi raspravljali o diskriminaciji s kojom su se građani japanskog porijekla svakodnevno susretali u tom gradu. Kao samo jedan od primjera diskriminacije, Nagai ističe da je građanima japanskog porijekla zabranjen ulaz u poznata kupališta u San Franciscu. Ipak, Nagai je vjerovao da će sudjelovanje Japana na izložbi doprinijeti smirivanju rasnih odnosa u gradu, te da nije potrebno direktno ukinuti takvu diskriminaciju.<sup>140</sup> Unatoč prisutnoj diskriminaciji, ipak se činilo kako je japansko i kinesko sudjelovanje na izložbi bilo gotovo zagarantirano. Međutim, jedan lokalni politički događaj skoro je doveo do toga da te dvije države otkazu svoj dolazak u San Francisco. Kalifornijski zakon o zemlji za strane državljanke (eng. *California Alien Land Law*) koji je donesen 1913. zabranio je stranim državljanima posjedovanje zemlje u Kaliforniji. Navedeni zakon specifično je ciljao nezanemarivi broj zemljoposjednika koji su bili azijskog podrijetla. Čim je zakon bio predložen, Moore i ostali organizatori izložbe bezuspješno su lobirali protiv njega. Organizatori izložbe bili su svjesni da bi potencijalno odustajanje Japana od izložbe zbog ovog zakona moglo

---

<sup>138</sup> „Roosevelt Bars the Hyphenated“, *New York Times*, (New York), 13. X. 1915., 4., pristup ostvaren 27. VIII. 2022. <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1915/10/13/105042745.pdf>

<sup>139</sup> Markwyn, *Empress San Francisco*, 143.

<sup>140</sup> Isto, 145.

stvoriti određeni „domino-efekt“ nakon kojega bi brojne druge države otkazale svoj dolazak: „ovaj utjecaj bi se prenio na Kinu i druge države Orijenta i Europe, te bi izložba izgubila puno toga što je čini međunarodnom.“<sup>141</sup>

Poziv koji je japanski veleposlanik u SAD-u uputio državnom tajniku SAD-a Williamu Jenningsu Bryanu u veljači 1913. pokazuje koliko je japansko odustajanje od izložbe bila stvarna opasnost. S obzirom da je jedan od ciljeva japanskog sudjelovanja bilo pokazivanje „srčanih odnosa između dviju država“, japanski veleposlanik je upozorio kako bi donošenje predloženog Kalifornijskog zakona za strane državljanje ugrozio njihovu prisutnost na izložbi.<sup>142</sup> Unatoč brojnim pritiscima, zakon je uvjerljivo prošao oba kalifornijska Doma, te je kalifornijski guverner Hiram Johnson potvrdio zakon u svibnju 1913. godine. Iako su reakcije na donošenje zakona bile žestoke, američki veleposlanik u Japanu je krajem godine pisao državnom tajniku Bryanu kako „brojni biznismeni, posebice u Yokohami (...) smatraju da bi takvo predstavljanje (na izložbi) bilo vrlo korisno za japanski promet i trgovinu“. Ipak, upozorio je Bryana da bi donošenje još takvih zakona ozbiljno ugrozilo odnose dviju država.<sup>143</sup> Japanski izlagači smatrali su da će im otvaranje Panamskog kanala i izložba koja će ga proslaviti dodatno ojačati ekomonske veze sa SAD-om, te su stoga mogli preći preko tako otvorene diskriminacije. Diplomatski odnosi između dviju država počeli su zacijeljivati tijekom 1914. godine zahvaljujući brojnim međusobnim susretima između američkih i japanskih delegacija. Koliko je važno bilo sudjelovanje Japana, govori i činjenica kako je ovaj azijski tigar u konačnici imao površinom najveći izložbeni prostor među gostujućim državama. Kineski predstavnici također nisu željeli propustiti odličnu priliku za promociju svoje nedavno reformirane države. Tako je kineski konzul S. C. Chu izjavio: „Naša nacija nije nikad prije imala ovakvu priliku da pokaže svijetu da je Kina napredna država u koraku s vremenom“.<sup>144</sup>

Kao i na svjetskim izložbama sa kraja 19. stoljeća, antropologija je i u San Franciscu imala iznimno veliku ulogu. Prikaz „napretka i evolucije ljudskih rasa“ bio je ponovno jedan od glavnih fokusa organizatora. Bio je to nastavak trenda koji je populariziran još tijekom Pariške izložbe 1876. godine. Takve i slične vrste izložbi bile su među najpopularnijim atrakcijama, što je bilo slučaj i u San Franciscu. Možda najkontroverznija atrakcija bila je tzv. Podzemna Kineska četvrt (eng. *Underground Chinatown*), koja je trebala predstavljati „stvarni“ prikaz kineskog kriminalnog podzemlja, prepunog prostituiranja i opijata. Navedena „atrakcija“

---

<sup>141</sup> Markwyn, *Empress San Francisco*, 147.

<sup>142</sup> Isto, 150.

<sup>143</sup> Isto, 152-153.

<sup>144</sup> Isto, 142.

uvrijedila je lokalno kinesko stanovništvo, kao i kineske predstavnike na izložbi. Glavni predstavnik kineske delegacije na izložbi Chen Chi, pisao je predsjedniku izložbe Mooreu da zatvori navedenu atrakciju, napomenuvši da „svaka država ima pravo da ju se ne prosuđuje prema najnižim elementima izrođenosti u njezinoj prethodnoj civilizaciji, nego prema njezinim plementim pokušajima da razvije ono najbolje iz ambicija njezinih ljudi.“<sup>145</sup> Zbog mogućnosti da se naruše odnosi sa službenom Kinom, Moore je zatvorio kontroverznu atrakciju, koja se sa nekim izmjenama ponovno otvorila u lipnju.

## 8.2 Geopolitika, tehnologija i završna analiza

Panamsko-pacifička izložba bila je idealna prilika za SAD da ponovno promovira svoje interese na zapadnoj hemisferi. Radilo se o geopolitičkom trendu započetom još sa Monroeovom doktrinom, koju je 1823. iznio tadašnji američki predsjednik James Monroe. Najnovija „nadogradnja“ na tu doktrinu bio je tzv. Rooseveltov korolar (eng. *Roosevelt Corollary*), doktrina koju je 1904. godine predstavio predsjednik Theodore Roosevelt, a prema kojoj je svaka intervencija SAD-a u latinoameričke države opravdana ako se u njima odvijaju „kronična nedjela ili nesposobnost koja rezultira olabavljenjem veza civiliziranog društva“.<sup>146</sup> Dok je Monroe jednostavno želio da se Europa drži podalje od zapadne hemisfere, Roosevelt je smatrao kako SAD treba aktivno težiti za ostvarenjem svojih interesa u tom dijelu svijeta. Otvaranjem Panamskog kanala, te kontrolom nad kanalskim područjem, SAD je znatno ojačao svoj geopolitički položaj na zapadnoj hemisferi, koji je već od Španjolsko-američkog rata 1898. bio bez veće konkurencije ili prijetnje. Zato ne iznenađuju stavovi poput onog kojega je na izložbi za vrijeme Kubanskog dana iznio kubanski nacionalni heroj general Enrico Loynaz tvrdivši da „...(SAD) mora zauvijek biti čuvar kubanske emancipacije“.<sup>147</sup> Međutim, neke od latinoameričkih država su se postavile drugačije na izložbi, gledajući na svoj odnos sa SAD-om kao odnos podjednakih partnera, a ne kao odnos jedne države podčinjene drugoj. Tako je u službenoj brošuri koja se mogla uzeti u argentinskom paviljonu povijesni put te države uspoređen sa poviješću SAD-a, jer je također doveo do stvaranja liberalne države. Argentinska brošura također se hvalila svojim rastućim utjecajem u svijetu, te je čak i kritizirala politiku SAD-a prema imigrantima.<sup>148</sup> Stoga je jasno kako nije postojalo jedinstveno stajalište latinoameričkih država o njihovom odnosu sa SAD-om. Dok je službena politika u nekim

---

<sup>145</sup> Markwyn, *Empress San Francisco*, 113.

<sup>146</sup> Morris, *Theodore Rex*, 372.

<sup>147</sup> Markwyn, *Empress San Francisco*, 50.

<sup>148</sup> Isto, 52.

državama otvoreno zazivala američku pomoć, druge države zapadne hemisfere željele su imati isključivo ravnopravne odnose sa SAD-om.

Popularnost antropoloških i drugih „živih“ izložbi pomjerila je popularnost tehnoloških eksponata u drugi plan. Ipak, još uvijek su bili vrlo popularni dio i ove izložbe, te tijekom ceremonije otvaranja nije nedostajalo novih izuma. Tako je Panamsko – pacifička izložba bila prva koja se otvorila putem radija, dok je predsjednik Woodrow Wilson otvorio vrata tzv. Palače strojeva (eng. *Machinery Palace*) iz nekoliko tisuća kilometara udaljene Bijele kuće.<sup>149</sup> U tzv. Palači proizvođača (eng. *Manufacturers Palace*), jedna od najprivlačnijih izložbi bila je „Električna kuća“ u kojoj su posjetitelji mogli vidjeti razne kućanske aparate (primjerice perilice posuđa) koje je pokretala električna energija. Uz sve navedeno, tehnologija potpomognuta naftom (resursom kojim je SAD obilovao) mogla se zamijetiti unutar nekolicine paviljona. Tako je Palača prijevoza ponosno pokazivala motorna vozila koja su postajala sve brojnija zahvaljujući domaćim naftnim izvorima. Unutar Palače poljoprivrede (eng. *Horticulture Palace*) posjetiteljima su prikazane prednosti nafte za poljoprivrednike.<sup>150</sup>

Panamsko-pacifička izložba svoja je vrata zatvorila 4. prosinca 1915. godine, više od devet mjeseci nakon otvaranja, uz spektakularnu proslavu koja je trajala dugo u noć. U poruci predsjedniku SAD-a koja je pročitana na ceremoniji zatvaranja, predsjednik izložbe Moore govori o „dovršenom zadatku“, te unatoč stanju u svijetu dostavlja optimističnu poruku koja govori o pozitivnom doprinosu njegove svjetske izložbe: „Doprinosi nacija, država, organizacija i pojedinaca su ponuđene sa ozbiljnošću i entuzijastičnom nadom da će uslijediti rezultati koji će biti na korist svjetskog napretka i razvitka.“<sup>151</sup> Iako manje „slavna“ od Kolumbijske izložbe i Izložbe kupovine Louisiane, Panamsko-pacifička izložba bila je uspješna, a i lokalno stanovništvo je iznimno profitiralo od nje. Veliki uspjeh ostvaren je i na nacionalnoj razini, s obzirom da je SAD pokazao ekonomsku i diplomatsku snagu u vrijeme kada je većina svjetskih sila bila zauzeta sa krvavim bitkama u rovovima. Geografski položaj San Francisca i nestabilno geopolitičko stanje u svijetu inspiriralo je dio američke javnosti da sanja o ekonomskim mogućnostima koje su se nudile njihovoj državi. San Francisco trebao je imati ključnu ulogu „kraljice Pacifika“, a organiziranje svjetske izložbe trebalo je dati legitimitet toj željenoj tituli. Američki pisac Herman Whitaker u izložbi održanoj pod takvim

---

<sup>149</sup> Gray Brechin, *Imperial San Francisco: Urban Power, Earthly Ruin*, (Berkeley: University of California Press, 2006), 302. – 303.

<sup>150</sup> Brechin, *Imperial San Francisco*, 326.

<sup>151</sup> San Francisco (City). Panama Pacific International Exposition, 1915., et al., *An Account of the Closing Ceremonies of the Panama-Pacific International Exposition, San Francisco, December Fourth, 1915*. Press of the Blair-Murdock Co, pristup ostvaren 12. I. 2022. <https://digitalcollections.usfca.edu/digital/collection/p264101coll7/id/1560>

uvjetima vidio je priliku bez presedana: „Nikada prije u povijesti se jedna mlada i potentna nacija nije suočila sa dvostrukom prilikom kakav joj nudi razvoj Orijenta i europski rat.“<sup>152</sup> . Ipak, potapanje putničkog broda Luisitania od strane njemačke mornarice u svibnju 1915. godine pokazali su kako SAD nije mogao ignorirati događaje s druge strane Atlantika, te se dvije godine kasnije pridružio zamršenoj europskoj bojišnici. Iako je Prvi svjetski rat donekle utjecao na manju posjećenost i veličinu ove izložbe, sama činjenica da je jedan američki grad uspio privući 20-ak država u nestabilnim vremenima pokazuje svu jačinu američke diplomacije. Panamsko – pacifička izložba označila je i kraj jedne povijesne ere za svjetske izložbe i to ne samo zbog promjena koje je izazvao Prvi svjetski rat. Bila je to i zadnja svjetska izložba održana bez postojanja nekakvog međunarodnog tijela. Svjetske izložbe vratit će se tek 1929. godine, ovaj puta u Barceloni i u svijetu koji se nalazio u potpuno drukčijim ekonomskim i geopolitičkim odnosima koji su stoga doveli do manjih odnaka od predratovskih izložbi.

---

<sup>152</sup> Brechin, *Imperial San Francisco*, 333-334.

## 9. Zaključak

Razdoblje druge polovice 19., te početak 20. stoljeća obilježeno je nikad prije viđenim gospodarskim rastom i tehnološkim napretkom u državama Zapada. Nigdje to bolje nije bilo vidljivo nego tijekom višemjesečnih svjetskih izložbi, zbog čega se radi o događajima iznimno povijesne vrijednosti. Sve prednosti, nedostaci i uspjesi Viktorijanskog doba u Ujedinjenom Kraljevstvu, *Belle Epoque* u Francuskoj i Pozlaćenog doba (eng. *Gilded age*) u SAD-u izašli su na vidjelo upravo za vrijeme svjetskih izložbi. Kao prvo, svjetske izložbe poslužile su kao odličan medij za velike i male države koje su htjele izložiti svoje uspjehe prosječnom posjetitelju i uspoređivati se sa drugim državama. Unatoč činjenici da su svjetske izložbe organizirane diljem zapadnog svijeta, u konačnici su one održane u Ujedinjenom Kraljevstvu, Francuskoj i SAD-u bile daleko najuspješnije po svim parametrima. Diplomatski snažne velike sile uspjele su privući druge države da sudjeluju u njihovim proslavama sa obećanjima o „prijateljskom natjecanju“ između država, ali prednost domaćeg terena uvijek je bila i više nego očita. Države domaćini često su iskorištavali obljetnice slavni događaja iz svoje prošlosti kako bi opravdali svoje nedavne geopolitičke poteze, čime su istovremeno slavili i sadašnjost.

Što se tiče tehnologije koja je bila prikazana na ovim svjetskim izložbama (a čiji razvoj je u 19. stoljeću bio bez presedana), pokazala se kao još jedan odličan alat za vizualiziranje ljudskog napretka. Također, tehnologija je na gotovo svakoj izložbi uvijek privlačila ogroman broj ljudi. Mnogi posjetitelji po prvi puta su mogli isprobati naprave izumitelja poput Bello i Edisona, koji su potom dobili obilan publicitet koji im je pomogao u daljnjoj karijeri. S iznimkom Panamsko-pacifičke izložbe, Prvi svjetski rat prekinuo je organizaciju grandioznih svjetskih izložbi. Međutim, čak i kada su se svjetske izložbe službeno vratile, neke od karakteristika tipičnih za devetnaestostoljetnu svjetsku izložbu su nestali. Naravno, razlog tomu bile su ogromne društveno-političke promjene koje su potresle Zapad u jeku posljedica koje je ostavio Prvi svjetski rat. Stoga nam period između Velike izložbe u Londonu i Panamsko – pacifičke izložbe u San Franciscu ostaje kao odličan pogled u devetnaestostoljetnu samoevaluaciju najutjecajnijih društva i nacija tog razdoblja. Iako je svaka od analiziranih svjetskih izložba bila jedinstvena na svoj način, ipak možemo zaključiti kako su gotovo sve imale nekoliko zajedničkih ciljeva. Najveće svjetske izložbe ovog razdoblja stoga su željele ispuniti tri glavna cilja - opravdati ideološke temelje i geopolitičke poteze vlastite države proslavom vidljivog napretka, dovesti što veći broj predstavnika iz drugih država na jedno mjesto kako bi se ojačale diplomatske i ekonomske veze, te obrazovati vlastito građanstvo na način tipičan za 19. stoljeće.

## Popis literature

- Appelbaum, Stanley. *The Chicago World's Fair of 1893: A Photographic Record*, Dover Publications, 1980.
- Auerbach, Jeffery A. *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, Ashgate, 2008.
- Brechin, Gray. *Imperial San Francisco: Urban Power, Earthly Ruin*, University of California Press, 2006
- Bolotin, Norman. *Chicago's Grand Midway: A Walk Around the World at the Columbian Exposition*, University of Illinois Press, 2017.
- Çelik, Zeynep, and Leila Kinney. "Ethnography and Exhibitionism at the Expositions Universelles." *Assemblage* 13 (1990): 35–59
- Curti, Merle. "America at the World Fairs, 1851-1893." *The American Historical Review* 55 (1950), br. 4: 833–856
- Fisher, David C. „Russia and the Crystal Palace in 1851“, u: *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, ur. Jeffery A. Auerbach, Peter H. Hoffenberg, Ashgate Publishing, 2008.
- Greenhalgh, Paul. *Ephemeral Vistas: The Expositions Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs, 1851 – 1939.*, Manchester University Press, 1988.
- Gunning, Tom. "The World as Object Lesson: Cinema Audiences, Visual Culture and the St. Louis World's Fair, 1904." *Film History* 6 (1994), br. 4: 422–444
- Hoffenberg, Peter H. *An Empire on Display: English, Indian and Australian Exhibitions from the Crystal Palace to the Great War*, University of California Press, 2001.
- Jones, Caroline A. *The Global Work of Art: World's Fairs, Biennials, and the Aesthetics of Experience*, University of Chicago Press, 2017.
- Jonnes, Jill. *Eiffel's Tower: The Thrilling Story Behind Paris's Beloved Monument and the Extraordinary World's Fair That Introduced It*, Penguin Books, 2009.
- Krieger, Leonard. "The Idea of Progress." *The Review of Metaphysics* 4 (1951), br. 4: 483–94.
- Markwyn, Abigail M. *Empress San Francisco: The Pacific Rim, The Great West, and California at the Panama Pacific International Exposition*, University of Nebraska Press, 2014
- Millard, Candice. *Destiny of a Republic: A Tale of Madness, Medicine, and the Murder of a President*, Double Day, 2011.



- Mizuta, Miya Elise. “‘Fair Japan’: On Art and War at the Saint Louis World’s Fair, 1904.” *Discourse* 28 (2006), br. 1: 28-52
- Mokyr, Joel. *The Enlightened Economy: Britain and the Industrial Revolution 1700 – 1850*, Penguin Group, 2009.
- Morris, Edmund. *Theodore Rex*, Random House, 2002.
- Parezo, Nancy J., Fowler, Don D. *Anthropology Goes to the Fair: The 1904 Louisiana Purchase Exposition*, University of Nebraska Press, 2007.
- Pitman, Jennifer. “China’s Presence at the Centennial Exhibition, Philadelphia, 1876.” *Studies in the Decorative Arts* 10 (2002), br. 1: 35-73
- Pizor, Faith K. “Preparations for the Centennial Exhibition of 1876.” *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* 94 (1970), br. 2: 213–232
- Rydell, Robert W. *All the World’s a Fair: Visions of Empire at American International Expositions, 1876-1916*, University of Chicago Press, 1987.
- Sandweiss, Eric. “Around the World in a Day: International Participation in the World’s Columbian Exposition.” *Illinois Historical Journal* 84 (1991), br. 1: 2–14.
- Shears, Johnatan. *The Great Exposition 1851: A Sourcebook*, Manchester University Press, 2017.
- Skrabec, Quentin J. *William McKinley: Apostle of Protectionism*, Algora Publishing, 2008.
- Stamper, John W. “The Galerie Des Machines of the 1889 Paris World’s Fair.” *Technology and Culture* 30 (1989), br. 2: 330–53.
- Šokčević, Dinko. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2006.
- Young, Patrick. “From the Eiffel Tower to the Javanese Dancer: Envisioning Cultural Globalization at the 1889 Paris Exhibition.” *The History Teacher* 41 (2008) br. 3: 339–362
- Young, Paul C. *Globalization and the Great Exhibition: The Victorian New World Order*, Palgrave Macmillan, 2009.

### **Elektronički izvori**

- Centennial Exhibition (1876: Philadelphia). *The Centennial Exposition guide*. Philadelphia: Hamlin & Lawrence. <https://doi.org/10.5479/sil.813862.39088012159380> (pristup 12.1.2022.)
- Chandler, Arthur. *L'Exposition publique des produits de l'industrie française: Paris, 1798*, <http://www.arthurchandler.com/1798-exposition> (pristup 29.3.2022.)

- „fair (adj.)“, Online Etymology Dictionary, <https://www.etymonline.com/word/fair> (pristup 23.3.2022.)
- „Kediv“, Lekiskografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31073> (pristup 19.4.2022.)
- „Remains of Brunel's Crystal Palace tower granted listed status“, Inside Croydon, <https://insidecroydon.com/2020/09/24/remains-of-brunels-crystal-palace-tower-granted-listed-status/> (pristup 27.3.2022.)
- „Roosevelt Bars the Hyphenated“, *New York Times*, (New York), 13. X. 1915., 4., <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1915/10/13/105042745.pdf> (pristup 27.8.2022.)
- „Sajam“, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54097> (pristup 23.3.2022.)
- San Francisco (City). Panama Pacific International Exposition, 1915., et al., *An Account of the Closing Ceremonies of the Panama-Pacific International Exposition, San Francisco, December Fourth, 1915*. Press of the Blair-Murdock Co, <https://digitalcollections.usfca.edu/digital/collection/p264101coll7/id/1560> (pristup 12.1.2022.)
- „The Foreign Pavilions“, National Park Service, <https://www.nps.gov/goga/learn/historyculture/ppie-foreignpavilions.htm> (pristup 29.6.2022.)

## Prilozi

- Prilog 1. Slikovni prikaz Crystal Palacea u Hyde Parku iz 1851. godine <https://www.thoughtco.com/britains-great-exhibition-of-1851-1773797> (pristup 8.9.2022.)
- Prilog 2. Eiffleov toranj u fazi izgradnje; prva polovica 1888. godine  
Jill Jonnes, *Eiffel's Tower: The Thrilling Story Behind Paris's Beloved Monument and the Extraordinary World's Fair That Introduced It*, (Penguin Books, 2009), 36.
- Prilog 3. Estetski impresivan „Bijeli grad“ na Kolumbijskoj izložbi u Chicagu 1893. godine  
<https://www.architecture.org/learn/resources/architecture-dictionary/entry/world-s-columbian-exposition-of-1893/> (pristup 8.9.2022.)